

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_206122

UNIVERSAL
LIBRARY

OUP—391—29-4-72—10,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. **T81**
L195 Accession No. **27**

Author **Lakshmi Kantham, P**

Title **sources of prabhavati**
pradyumnam. 1933.

This book should be returned on or before the date last marked below.

ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE PUBLICATIONS.

TELUGU SERIES, No. II.

THE SOURCES OF PRABHĀVATĪ PRADYUMNAM

AN ESSAY

BY

P. LAKSHMIKANTHAM, M. A.,

Lecturer in Telugu, College of Arts, Andhra University.

(Formerly Fellow in Telugu, Institute of Oriental Research, University of Madras.)

VENKATARAMA & CO.
PUBLISHERS
35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 89, 91, 93, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135, 137, 139, 141, 143, 145, 147, 149, 151, 153, 155, 157, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 185, 187, 189, 191, 193, 195, 197, 199, 201, 203, 205, 207, 209, 211, 213, 215, 217, 219, 221, 223, 225, 227, 229, 231, 233, 235, 237, 239, 241, 243, 245, 247, 249, 251, 253, 255, 257, 259, 261, 263, 265, 267, 269, 271, 273, 275, 277, 279, 281, 283, 285, 287, 289, 291, 293, 295, 297, 299, 301, 303, 305, 307, 309, 311, 313, 315, 317, 319, 321, 323, 325, 327, 329, 331, 333, 335, 337, 339, 341, 343, 345, 347, 349, 351, 353, 355, 357, 359, 361, 363, 365, 367, 369, 371, 373, 375, 377, 379, 381, 383, 385, 387, 389, 391, 393, 395, 397, 399, 401, 403, 405, 407, 409, 411, 413, 415, 417, 419, 421, 423, 425, 427, 429, 431, 433, 435, 437, 439, 441, 443, 445, 447, 449, 451, 453, 455, 457, 459, 461, 463, 465, 467, 469, 471, 473, 475, 477, 479, 481, 483, 485, 487, 489, 491, 493, 495, 497, 499, 501, 503, 505, 507, 509, 511, 513, 515, 517, 519, 521, 523, 525, 527, 529, 531, 533, 535, 537, 539, 541, 543, 545, 547, 549, 551, 553, 555, 557, 559, 561, 563, 565, 567, 569, 571, 573, 575, 577, 579, 581, 583, 585, 587, 589, 591, 593, 595, 597, 599, 601, 603, 605, 607, 609, 611, 613, 615, 617, 619, 621, 623, 625, 627, 629, 631, 633, 635, 637, 639, 641, 643, 645, 647, 649, 651, 653, 655, 657, 659, 661, 663, 665, 667, 669, 671, 673, 675, 677, 679, 681, 683, 685, 687, 689, 691, 693, 695, 697, 699, 701, 703, 705, 707, 709, 711, 713, 715, 717, 719, 721, 723, 725, 727, 729, 731, 733, 735, 737, 739, 741, 743, 745, 747, 749, 751, 753, 755, 757, 759, 761, 763, 765, 767, 769, 771, 773, 775, 777, 779, 781, 783, 785, 787, 789, 791, 793, 795, 797, 799, 801, 803, 805, 807, 809, 811, 813, 815, 817, 819, 821, 823, 825, 827, 829, 831, 833, 835, 837, 839, 841, 843, 845, 847, 849, 851, 853, 855, 857, 859, 861, 863, 865, 867, 869, 871, 873, 875, 877, 879, 881, 883, 885, 887, 889, 891, 893, 895, 897, 899, 901, 903, 905, 907, 909, 911, 913, 915, 917, 919, 921, 923, 925, 927, 929, 931, 933, 935, 937, 939, 941, 943, 945, 947, 949, 951, 953, 955, 957, 959, 961, 963, 965, 967, 969, 971, 973, 975, 977, 979, 981, 983, 985, 987, 989, 991, 993, 995, 997, 999, 1001, 1003, 1005, 1007, 1009, 1011, 1013, 1015, 1017, 1019, 1021, 1023, 1025, 1027, 1029, 1031, 1033, 1035, 1037, 1039, 1041, 1043, 1045, 1047, 1049, 1051, 1053, 1055, 1057, 1059, 1061, 1063, 1065, 1067, 1069, 1071, 1073, 1075, 1077, 1079, 1081, 1083, 1085, 1087, 1089, 1091, 1093, 1095, 1097, 1099, 1101, 1103, 1105, 1107, 1109, 1111, 1113, 1115, 1117, 1119, 1121, 1123, 1125, 1127, 1129, 1131, 1133, 1135, 1137, 1139, 1141, 1143, 1145, 1147, 1149, 1151, 1153, 1155, 1157, 1159, 1161, 1163, 1165, 1167, 1169, 1171, 1173, 1175, 1177, 1179, 1181, 1183, 1185, 1187, 1189, 1191, 1193, 1195, 1197, 1199, 1201, 1203, 1205, 1207, 1209, 1211, 1213, 1215, 1217, 1219, 1221, 1223, 1225, 1227, 1229, 1231, 1233, 1235, 1237, 1239, 1241, 1243, 1245, 1247, 1249, 1251, 1253, 1255, 1257, 1259, 1261, 1263, 1265, 1267, 1269, 1271, 1273, 1275, 1277, 1279, 1281, 1283, 1285, 1287, 1289, 1291, 1293, 1295, 1297, 1299, 1301, 1303, 1305, 1307, 1309, 1311, 1313, 1315, 1317, 1319, 1321, 1323, 1325, 1327, 1329, 1331, 1333, 1335, 1337, 1339, 1341, 1343, 1345, 1347, 1349, 1351, 1353, 1355, 1357, 1359, 1361, 1363, 1365, 1367, 1369, 1371, 1373, 1375, 1377, 1379, 1381, 1383, 1385, 1387, 1389, 1391, 1393, 1395, 1397, 1399, 1401, 1403, 1405, 1407, 1409, 1411, 1413, 1415, 1417, 1419, 1421, 1423, 1425, 1427, 1429, 1431, 1433, 1435, 1437, 1439, 1441, 1443, 1445, 1447, 1449, 1451, 1453, 1455, 1457, 1459, 1461, 1463, 1465, 1467, 1469, 1471, 1473, 1475, 1477, 1479, 1481, 1483, 1485, 1487, 1489, 1491, 1493, 1495, 1497, 1499, 1501, 1503, 1505, 1507, 1509, 1511, 1513, 1515, 1517, 1519, 1521, 1523, 1525, 1527, 1529, 1531, 1533, 1535, 1537, 1539, 1541, 1543, 1545, 1547, 1549, 1551, 1553, 1555, 1557, 1559, 1561, 1563, 1565, 1567, 1569, 1571, 1573, 1575, 1577, 1579, 1581, 1583, 1585, 1587, 1589, 1591, 1593, 1595, 1597, 1599, 1601, 1603, 1605, 1607, 1609, 1611, 1613, 1615, 1617, 1619, 1621, 1623, 1625, 1627, 1629, 1631, 1633, 1635, 1637, 1639, 1641, 1643, 1645, 1647, 1649, 1651, 1653, 1655, 1657, 1659, 1661, 1663, 1665, 1667, 1669, 1671, 1673, 1675, 1677, 1679, 1681, 1683, 1685, 1687, 1689, 1691, 1693, 1695, 1697, 1699, 1701, 1703, 1705, 1707, 1709, 1711, 1713, 1715, 1717, 1719, 1721, 1723, 1725, 1727, 1729, 1731, 1733, 1735, 1737, 1739, 1741, 1743, 1745, 1747, 1749, 1751, 1753, 1755, 1757, 1759, 1761, 1763, 1765, 1767, 1769, 1771, 1773, 1775, 1777, 1779, 1781, 1783, 1785, 1787, 1789, 1791, 1793, 1795, 1797, 1799, 1801, 1803, 1805, 1807, 1809, 1811, 1813, 1815, 1817, 1819, 1821, 1823, 1825, 1827, 1829, 1831, 1833, 1835, 1837, 1839, 1841, 1843, 1845, 1847, 1849, 1851, 1853, 1855, 1857, 1859, 1861, 1863, 1865, 1867, 1869, 1871, 1873, 1875, 1877, 1879, 1881, 1883, 1885, 1887, 1889, 1891, 1893, 1895, 1897, 1899, 1901, 1903, 1905, 1907, 1909, 1911, 1913, 1915, 1917, 1919, 1921, 1923, 1925, 1927, 1929, 1931, 1933, 1935, 1937, 1939, 1941, 1943, 1945, 1947, 1949, 1951, 1953, 1955, 1957, 1959, 1961, 1963, 1965, 1967, 1969, 1971, 1973, 1975, 1977, 1979, 1981, 1983, 1985, 1987, 1989, 1991, 1993, 1995, 1997, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019, 2021, 2023, 2025, 2027, 2029, 2031, 2033, 2035, 2037, 2039, 2041, 2043, 2045, 2047, 2049, 2051, 2053, 2055, 2057, 2059, 2061, 2063, 2065, 2067, 2069, 2071, 2073, 2075, 2077, 2079, 2081, 2083, 2085, 2087, 2089, 2091, 2093, 2095, 2097, 2099, 2101, 2103, 2105, 2107, 2109, 2111, 2113, 2115, 2117, 2119, 2121, 2123, 2125, 2127, 2129, 2131, 2133, 2135, 2137, 2139, 2141, 2143, 2145, 2147, 2149, 2151, 2153, 2155, 2157, 2159, 2161, 2163, 2165, 2167, 2169, 2171, 2173, 2175, 2177, 2179, 2181, 2183, 2185, 2187, 2189, 2191, 2193, 2195, 2197, 2199, 2201, 2203, 2205, 2207, 2209, 2211, 2213, 2215, 2217, 2219, 2221, 2223, 2225, 2227, 2229, 2231, 2233, 2235, 2237, 2239, 2241, 2243, 2245, 2247, 2249, 2251, 2253, 2255, 2257, 2259, 2261, 2263, 2265, 2267, 2269, 2271, 2273, 2275, 2277, 2279, 2281, 2283, 2285, 2287, 2289, 2291, 2293, 2295, 2297, 2299, 2301, 2303, 2305, 2307, 2309, 2311, 2313, 2315, 2317, 2319, 2321, 2323, 2325, 2327, 2329, 2331, 2333, 2335, 2337, 2339, 2341, 2343, 2345, 2347, 2349, 2351, 2353, 2355, 2357, 2359, 2361, 2363, 2365, 2367, 2369, 2371, 2373, 2375, 2377, 2379, 2381, 2383, 2385, 2387, 2389, 2391, 2393, 2395, 2397, 2399, 2401, 2403, 2405, 2407, 2409, 2411, 2413, 2415, 2417, 2419, 2421, 2423, 2425, 2427, 2429, 2431, 2433, 2435, 2437, 2439, 2441, 2443, 2445, 2447, 2449, 2451, 2453, 2455, 2457, 2459, 2461, 2463, 2465, 2467, 2469, 2471, 2473, 2475, 2477, 2479, 2481, 2483, 2485, 2487, 2489, 2491, 2493, 2495, 2497, 2499, 2501, 2503, 2505, 2507, 2509, 2511, 2513, 2515, 2517, 2519, 2521, 2523, 2525, 2527, 2529, 2531, 2533, 2535, 2537, 2539, 2541, 2543, 2545, 2547, 2549, 2551, 2553, 2555, 2557, 2559, 2561, 2563, 2565, 2567, 2569, 2571, 2573, 2575, 2577, 2579, 2581, 2583, 2585, 2587, 2589, 2591, 2593, 2595, 2597, 2599, 2601, 2603, 2605, 2607, 2609, 2611, 2613, 2615, 2617, 2619, 2621, 2623, 2625, 2627, 2629, 2631, 2633, 2635, 2637, 2639, 2641, 2643, 2645, 2647, 2649, 2651, 2653, 2655, 2657, 2659, 2661, 2663, 2665, 2667, 2669, 2671, 2673, 2675, 2677, 2679, 2681, 2683, 2685, 2687, 2689, 2691, 2693, 2695, 2697, 2699, 2701, 2703, 2705, 2707, 2709, 2711, 2713, 2715, 2717, 2719, 2721, 2723, 2725, 2727, 2729, 2731, 2733, 2735, 2737, 2739, 2741, 2743, 2745, 2747, 2749, 2751, 2753, 2755, 2757, 2759, 2761, 2763, 2765, 2767, 2769, 2771, 2773, 2775, 2777, 2779, 2781, 2783, 2785, 2787, 2789, 2791, 2793, 2795, 2797, 2799, 2801, 2803, 2805, 2807, 2809, 2811, 2813, 2815, 2817, 2819, 2821, 2823, 2825, 2827, 2829, 2831, 2833, 2835, 2837, 2839, 2841, 2843, 2845, 2847, 2849, 2851, 2853, 2855, 2857, 2859, 2861, 2863, 2865, 2867, 2869, 2871, 2873, 2875, 2877, 2879, 2881, 2883, 2885, 2887, 2889, 2891, 2893, 2895, 2897, 2899, 2901, 2903, 2905, 2907, 2909, 2911, 2913, 2915, 2917, 2919, 2921, 2923, 2925, 2927, 2929, 2931, 2933, 2935, 2937, 2939, 2941, 2943, 2945, 2947, 2949, 2951, 2953, 2955, 2957, 2959, 2961, 2963, 2965, 2967, 2969, 2971, 2973, 2975, 2977, 2979, 2981, 2983, 2985, 2987, 2989, 2991, 2993, 2995, 2997, 2999, 3001, 3003, 3005, 3007, 3009, 3011, 3013, 3015, 3017, 3019, 3021, 3023, 3025, 3027, 3029, 3031, 3033, 3035, 3037, 3039, 3041, 3043, 3045, 3047, 3049, 3051, 3053, 3055, 3057, 3059, 3061, 3063, 3065, 3067, 3069, 3071, 3073, 3075, 3077, 3079, 3081, 3083, 3085, 3087, 3089, 3091, 3093, 3095, 3097, 3099, 3101, 3103, 3105, 3107, 3109, 3111, 3113, 3115, 3117, 3119, 3121, 3123, 3125, 3127, 3129, 3131, 3133, 3135, 3137, 3139, 3141, 3143, 3145, 3147, 3149, 3151, 3153, 3155, 3157, 3159, 3161, 3163, 3165, 3167, 3169, 3171, 3173, 3175, 3177, 3179, 3181, 3183, 3185, 3187, 3189, 3191, 3193, 3195, 3197, 3199, 3201, 3203, 3205, 3207, 3209, 3211, 3213, 3215, 3217, 3219, 3221, 3223, 3225, 3227, 3229, 3231, 3233, 3235, 3237, 3239, 3241, 3243, 3245, 3247, 3249, 3251, 3253, 3255, 3257, 3259, 3261, 3263, 3265, 3267, 3269, 3271, 3273, 3275, 3277, 3279, 3281, 3283, 3285, 3287, 3289, 3291, 3293, 3295, 3297, 3299, 3301, 3303, 3305, 3307, 3309, 3311, 3313, 3315, 3317, 3319, 3321, 3323, 3325, 3327, 3329, 3331, 3333, 3335, 3337, 3339, 3341, 3343, 3345, 3347, 3349, 3351, 3353, 3355, 3357, 3359, 3361, 3363, 3365, 3367, 3369, 3371, 3373, 3375, 3377, 3379, 3381, 3383, 3385, 3387, 3389, 3391, 3393, 3395, 3397, 3399, 3401, 3403, 3405, 3407, 3409, 3411, 3413, 3415, 3417, 3419, 3421, 3423, 3425, 3427, 3429, 3431, 3433, 3435, 3437, 3439, 3441, 3443, 3445, 3447, 3449, 3451, 3453, 3455, 3457, 3459, 3461, 3463, 3465, 3467, 3469, 3471, 3473, 3475, 3477, 3479, 3481, 3483, 3485, 3487, 3489, 3491, 3493, 3495, 3497, 3499, 3501, 3503, 3505, 3507, 3509, 3511, 3513, 3515, 3517, 3519, 3521, 3523, 3525, 3527, 3529, 3531, 3533, 3535, 3537, 3539, 3541, 3543, 3545, 3547, 3549, 3551, 3553, 3555, 3557, 3559, 3561, 3563, 3565, 3567, 3569, 3571, 3573, 3575, 3577, 3579, 3581, 3583, 3585, 3587, 3589, 3591, 3593, 3595, 3597, 3599, 3601, 3603, 3605, 3607, 3609, 3611, 3613, 3615, 3617, 3619, 3621, 3623, 3625, 3627, 3629, 3631, 3633, 3635, 3637, 3639, 3641, 3643, 3645, 3647, 3649, 3651, 3653, 3655, 3657, 3659, 3661, 3663, 3665, 3667, 3669, 3671, 3673, 3675, 3677, 3679, 3681, 3683, 3685, 3687, 3689, 3691, 3693, 3695, 3697, 3699, 3701, 3703, 3705, 3707, 3709, 3711, 3713, 3715, 3717, 3719, 3721, 3723, 3725, 3727, 3729, 3731, 3733, 3735, 3737, 3739, 3741, 3743, 3745, 3747, 3749, 3751, 3753, 3755, 3757, 3759, 3761, 3763, 3765, 3767, 3769, 3771, 3773, 3775, 3777, 3779, 3781, 3783, 3785, 3787, 3789, 3791, 3793, 3795, 3797, 3799, 3801, 3803, 3805, 3807, 3809, 3811, 3813, 3815, 3817, 3819, 3821, 3823, 3825, 3827, 3829, 3831, 3833, 3835, 3837, 3839, 3841, 3843, 3845, 3847, 3849, 3851, 3853, 3855, 3857, 3859, 3861, 3863, 3865, 3867, 3869, 3871, 3873, 3875, 3877, 3879, 3881, 3883, 3885, 3887, 3889, 3891, 3893, 3895, 3897, 3899, 3901, 3903, 3905, 3907, 3909, 3911, 3913, 3915, 3917, 3919, 3921, 3923, 3925, 3927, 3929, 3931, 3933, 3935, 3937, 3939, 3941, 3943, 3945, 3947, 3949, 3951, 3953, 3955, 3957, 3959, 3961, 3963, 3965, 3967, 3969, 3971, 3973, 3975, 3977, 3979, 3981, 3983, 3985, 3987, 3989, 3991, 3993, 3995, 3997, 3999, 4001, 4003, 4005, 4007, 4009, 4011, 4013, 4015, 4017, 4019, 4021, 4023, 4025, 4027, 4029, 4031, 4033, 4035, 4037, 4039, 4041, 4043, 4045, 4047, 4049, 4051, 4053, 4055, 4057, 4059, 4061, 4063, 4065, 4067, 4069, 4071, 4073, 4075, 4077, 4079, 4081, 4083, 4085, 4087, 4089, 4091, 4093, 4095, 4097, 4099, 4101, 4103, 4105, 4107, 4109, 4111, 4113, 4115, 4117, 4119, 4121, 4123, 4125, 4127, 4129, 4131, 4133, 4135, 4137, 4139, 4141, 4143, 4145, 4147, 4149, 4151, 4153, 4155, 4157, 4159, 416

FOREWORD.

This is a short critique written by Mr. P. Lakshmi-kantham, M. A., a Fellow of the Telugu Department of the Oriental Research Institute, during the period 1927-1931, and now Telugu Lecturer in the Andhra University College of Arts, Waltair. The discovery of a Drama in Sanskrit called 'PRADYUMNĀBHAYUDAYAM,' written by Ravivarmabhūpa, suggested to him the idea of dealing critically with the sources of the Telugu Prabandha, 'Prabhāvatīpradyumnam' and illustrating the genius of its author Pingaḷi Sūranārya. The poet Sūranā is not only a star of the first magnitude in Telugu Literature, but also a pioneer of novel attempts in the literary field of his age. The author of 'Kavitvatatvavichāram' has already opened the eyes of the Telugu Public to the greatness of this poet, by applying modern principles of literary criticism to his works and by giving a true estimate of his poetic genius. This bulletin dealing critically, as it does, with the sources of the plot of Prabhāvatīpradyumnam, not only serves to complement the work done by others, but also helps immensely the student of Telugu Literature in appreciating the originality and greatness of the poet.

'LIMBDI GARDENS,'
ROYAPETTAH,
1st August 1933.

K. RAMAKRISHNIAH, M.A.,
SENIOR LECTURER IN TELUGU,
Oriental Research Institute,
University of Madras, Madras.

ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమునుగూర్చి, తత్కర్తా పింగళి సూరనార్యుఁడు హరి వంశ కథాశ్రయమని చెప్పియుండఁగా, మునుపటి పండితులు కొండతా కథ, హరివంశమున లేదనియు, నందలి యుషాపరిణయ కథనే యిట్లు రచించి, దానికి, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమని, కవి క్రొత్తపేరిడెననియు నభిప్రాయపడిరి.

“హరివంశమునందీ కథ కనుపట్టుటలేదు. ఈ కథయందలి మాఖ్యమగు పట్టులన్నియును బరికించి చూచినచో అనిరుద్ధ చరిత్రయందలికథ పట్టులే వెక్కులు కానంబడియెడు. అనిరుద్ధ చరిత్ర హరివంశములోనిది. ఆ కథయందలి శోణపుర మే యిందలి వజ్రపురము. అచ్చటి పార్వతీవర మాహాత్మ్యమే యిచ్చటి పార్వతీ వర మాహాత్మ్యము. అందున్న స్వప్నమే యిందలి స్వప్నము. అచ్చటి బాణాసుర వధయే, యిచ్చటి వజ్రనాభవధ”.

(తల్లాప్రగడ సూర్యనారాయణరావుగారి

ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నముయొక్క యుపోద్ఘాతము.)

గతానుగతికముగనందఱమును నట్లే యనుకొంటిమి. కాని జిజ్ఞాసువులకుఁ దదిష్టవయమునఁ గొన్ని సందేహములు బాధాకరములుగానే యుండెను. హరి వంశమున లేనికథను “హరివంశ కథాశ్రయ”మని కవి బొంకనేల ? ఉషాపరిణయ కథను దారుమారుచేసి యీ క్రొత్తపేరిడనేల ?

ఈ సందేహములు బాధించుచున్నను, మూలవిషయము మాట మనకేల యని, యందఱమును, బ్రస్తుత ప్రబంధమునే కొనియాడి యబ్బురపడితిమి. మఱియుఁ గళాపూర్ణోదయమువలె నిదియుఁ గేవలకల్పనాకథ యేమోయనియు శంకించితిమి.

తెలుఁగున గల రెండు హరివంశములలోను ఈ యితివృత్తము లేమిఁ జేసియు నుపాకథకును దీనికిని ఏ యొకటి రెండంశములనో తిక్క సర్వత్ర సామ్యము లేమిఁజేసియు నట్లు శంకించుట కలిగినది.

హరివంశ మనఁగాఁ దెల్లు హరివంశము మాత్రమే యని భ్రమించి సంస్కృత పురాణమును జూడకుండుటవలన దొరలిన ప్రమాదమిది.

ఇట్లుండ శ్రీయుత పురాణపండ మల్లయ్య శాస్త్రిగారు, ఆ గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయు సందర్భమునఁ జక్కఁగాఁ బరిశీలించి, సంస్కృత హరి వంశముననున్న యా కథను గనుగొని లోకమునకుఁ జూపి చెప్పిరి. కాని వారు

సూరస ప్రబంధమున మూలాతిశాయియగు గుణమెయ్యెడ గలదో వివరింపరైరి. అయిన నేమాయె. మూలమును గనుగొని చూపుటచేతనే వారు వంద్యులు. సంస్కృత హరివంశమున రెండవపర్వమగు విష్ణుపర్వమున ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్న కథ యంతయు. తు, చ, తప్పకుండ నున్నది. ఏలనో, ఎఱ్ఱవయు, సోమనయుఁ గూడ, రసవంతమైన యా కథను దెనిగింపజూనిరి.

పంచైండవ శతాబ్దిని తిరువనంతపురమును బాలించిన “రవివర్మ”భూపుఁ డను రాజకవి యాకథనుబట్టియే “ప్రద్యుమ్నాభ్యుదయము” అను నొక సంస్కృత నాటకమును రచించెను. భాసనాటకముల నుద్ధరించిన గణపతి శాస్త్రిగారే దానిని గనిపట్టి యచ్చొత్తించిరి. నేనానాటకమును సంపాదించి చదివి చూడఁగా మన ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమునకు ఆ నాటకముగూడ మూలము కావచ్చునను ననుమాన మేర్పడెను. మన ప్రభావతి, మన ప్రద్యుమ్నుఁడు మన కృష్ణుఁడు, మన వజ్రనాభుఁడు, తుదకు మన భద్రనటుఁడు—అందఱును ఆ నాటకమునఁ గాన వచ్చిరి. కాని, పాపము ! శుచిముఖ లేదు.

నేను హరివంశమునే కాక వైని పేర్కొన్న నాటకమును గూడ, మన ప్రబంధమునకు మూలముగా భావించితిని.

హరివంశ విషయము నిర్వివాద్యమే. ఇక నాటక విషయము. ప్రబంధ ములోని చిత్రదర్శన విషయము పురాణమున లేదు. అది యీ నాటకమున నున్నది. సూరన దాని నటనుండి గ్రహించి యుండవచ్చునని భావించితిని. నేనిందుఁ దలపెట్టిన విషయము ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమునకును, తన్నూల గ్రంథ ములకును గల గుణతారతమ్య నిరూపణము. అందులకై తొల్ల మూల కథలను రెండింటిని వివరముగ వ్రాసి, వానికిని మన కథకును గల విరోధాంతములఁ జూపి మాతృవిరుద్ధములైన యారచనలవలన నేమి గుణము సంపాదించఁబడినదో నిర్ణయింతును. మూలములతోఁ బోల్చి ప్రబంధగుణము వెలయించుటయే యిందలి ప్రధాన ప్రయోజనము. ప్రసక్తము లైనపుడు తక్కిన విశేషములను గొన్ని టిని దడవినను నవి ముఖ్యములు గావు.

ఇంకొక విషయము. “భావనాశక్తి ప్రదర్శకమై, కల్పనా చాతురికి నిఘానమైన కళాపూర్ణోదయము వ్రాసిన సూరస కించిదూసమైన యీ ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్న మేల వ్రాసెను,” అని యొక సందేహము. నా యభిప్రాయ మేమన, ఆ దినములలోఁ “గేవల కల్పనాకథల”కు నాదరము తక్కువ. ప్రబంధకవు లెల్లరుఁ జారాణిక గాధలనే యెత్తి కావ్యములు వ్రాసి ఖ్యాతిపడయుచుండిరి. సూరసయు “సానల దీక్షిత జాతిరత్నము”ను ఆంధ్ర సరస్వతికి నలంకారముగాఁ గై సేసి సమకాలికుల మెప్పు పడయవలెనని హరివంశపు గని త్రవ్వి యీ రత్నము నెత్తెను. మఱియు నంది తిమ్మనార్యుని పారిజాతాపహరణము కూడ సూరస రచనకుఁ బ్రేర

కష్టమై యుండును. పారిజాతాపహరణ కథను తిమ్మనగారు హరివంశమునుండియే కైకొనిరి. కనుక సమకాలాదరముకొఱకే సూరన యీ కావ్యమును రచించి యుండును. చేమకూర వెంకన్నవలె పింగళి సూరన్నయు “ఏగతి రచియించిరేని సమకాలము వాఱలు మెచ్చరే కదా”! యని చిడిముడి పడనేమో?

సమకాలమువారినే యననేల? ఈ కాలమువారిలోఁ గూడ సూరనను మెచ్చినవా రల్పసంఖ్యాకులు. మెచ్చనివారు, మెచ్చలేనివా రనుట తప్పుకాదు. ఆ మహాకవియెడ లోకమునకు నిప్పుడిప్పుడే భక్తిగౌరవములు కల్గుచున్నవి. శ్రీరామలింగరెడ్డిగారి కవిత్య తత్త్వ విచారమే సూరనార్యుని భారతికి సమర్పింప బడిన ప్రథమోపహారము. నాయీ చిన్నవ్యాసము కూడఁ దత్పాద వీరి నొక దళ మగుఁ గాక.

హరి వంశ ము నందలి కథా క్రమము.

వజ్రనాభుడను మహాసురుఁ డొకఁడు మేరువర్షతసానువునఁ దపమాచరించి బ్రహ్మను మెచ్చించి యాతనివలన సమరావధ్యత్వమును, స్వర్వరత్నమయమై శతశాఖానగర పరివృతమై తనయాజ్ఞ లేక యితరులకు నప్రవేశమైన వజ్రపురమును, వరదానములుగ గ్రహించెను. వరదర్పితుఁడైన యాదానవనాయకుఁ డొకప్పుడు దేవలోకమున కేగి మహేంద్రునితో “పాశశాసనా! ఈత్రైలోక్యమును శాసింపవలెనని నాకు నిచ్చగలదు. నీప్రభుత్వమును నాకిమ్ము. లేదా యుద్ధమిమ్ము. కాశ్యపులమైన మనకీ జగమంతయు సామాన్యము గాదా!” యనియెను. ఇంద్రుఁడును బృహస్పతితో మంత్రాలోచన చేసి వజ్రనాభునితో నిట్లనియెను. “సౌమ్యుఁడా! మనతండ్రి కశ్యపుఁడెపుడు సత్రదీక్షితుఁడై యున్నాఁడు. సత్రావసానమున నయ్యనఘుఁడేది న్యాయ్యమని యాదేశించునో యట్లు నడచుకొందము.” అనుటయు దానవుఁడు తండ్రిపాలికేగి తనకోర్కి విన్నవింపఁగా నామహాముని “సత్రావసానమున మీసంగతి విచారించి తీర్చెదను. ఇప్పటికి నుద్ధతిమాని నీవు వజ్రపురమునకుఁ బోము” అనెను.

అనంతరము సురరాజు ద్వారపతికేగి శ్రీకృష్ణునితో జరిగిన వృత్తాంతము తెల్పఁగా నయ్యనఘుఁ డిట్లనెను. “ఇప్పుడు మారెండ్రి వసుదేవుఁ డశ్వమేధ దీక్షితుఁడై యున్నాఁడు. యజ్ఞము కడచనఁగనే వజ్రనాభ వధోపాయము విచారింతును. అతని పురమితరులకు నప్రవేశ్యమట. తదుపాయము మన మిర్వరమును జింతింపవలెను.”

వసుదేవ యజ్ఞ సమయమున భద్రుఁడను నటుఁడొకఁడు ద్వారకకువచ్చి సఖ్యులైన మహర్షులకుఁ దన నాట్యవిద్యచే విసేదము కల్పించెను. వారును వాని నైపుణి మెచ్చి వానికోరిన వరము లిచ్చిరి. సర్వద్విజులకు భోజ్యుఁడగుటయు, నిరాలంకముగా సప్తద్వీప సంచారము సేయఁగల్గుటయు, సర్వభూతములవలన నవధ్యత్వమును, వేషధారణమున రూపసాదృశ్యమును, జరారోగరహితత్వమును, ననునవి యావరములు. వరదానమువలన భద్రుఁడధిక లేజశ్శాలియై నానాద్వీపముల నాటకములాడి యెల్లర సంతోషపెట్టుచు నెడనెడఁ బర్యటించుచు ద్వారకకు వచ్చి పోవుచుండెను.

అట సంద్రుఁడు దేవలోకనివాసములైన హంసములఁ బిలిచి యాదరించి “పక్షివరులారా! కాశ్యపులమైన మనము సోదరులము. విశేషించి మీరు దేవ

తలకు విమానవాహనములరు. అట్టి మీతోమాకొకకార్యము కలిగినది. అది శత్రువధానిష్ఠమైన మంత్రము. ఎచ్చటను నుబ్బినక నెఱవేర్చవలెను. మీసంచారము లెల్లెడల నప్రతిష్ఠిద్ధములు గనుక మీరు వజ్రపురము ప్రవేశించి యంతఃపుర వాసీవీధుల సంచరించు చుండవలెను, ఆదానవునకుఁ బార్వతీ వరదానము వలనఁ బుట్టిన 'ప్రభావతి' యను కొమార్త కలదు. ఇప్పుడా కన్నె స్వయంవరము జరగుచున్నది. మీరామెతోఁ జెలిమి కల్గించుకొని మహాత్ముడైన 'ప్రద్యుమ్ను'ని గుణరూపాదు లామెకు పర్ణించిచెప్పి, యాతనియందు రక్తభావ యగు నట్లుచేసి, యామెసందేశము ప్రద్యుమ్నున కెఱిగించి, యాతనివలన మరల నామెకు సందేశము కొనివచ్చి వారికిర్వరకు భావబంధము ఘటించవలెను. ఏనాటి వృత్తాంత మానాడు నాకును నాసోదరుడగు శ్రీకృష్ణునకును నెఱిగించుచుండవలెను. ప్రద్యుమ్నుఁ డాయువతిని గ్రహించునఱకు నీయత్నిమున నేమఱియుండరాదు. ఆరాక్షసుడు దేవతల కవధ్యుడు. దేవపుత్రులైన ప్రద్యుమ్ను ప్రముఖులు భద్రనట వ్యాజమున వజ్రపురముసాచ్చి యాయసుర వినాశము చేయఁగలరు. మఱియుఁ గాలోచితమైన యేయే యత్నమావశ్యకమో యది యెల్లఁజేసి యీదేవకార్యమును సాధింపఁదగు"నని యాదేశించి పంపెను.

ఇంద్రునిముదలఁ గైకొని హంసలు వజ్రపురికిఁ బోయి కేళీదీర్ఘి కల విహరింపఁదొడఁగెను. వాని సంచారములు వజ్రనాభునకుఁ బూర్వపరిచిములే కనుక నాతఁడు వాని నాదరించి తన నివేశమునకుఁ విలిచికొని పోవ నవియు నచట నెల్లరతోడనుఁ జెలిమి కలిగించుకొని చక్కని కఠలుచెప్పుచు సంతఃపుర స్త్రీలకు నాదరచాత్రములయ్యెను. వానిలో శుచిముఖ యను హంసి ప్రభావతికిఁ గూర్చిసఖయై యొక నాఁడకాంతిమునఁ బ్రసంగము తిగిచి యాకస్యతో నిట్లనెను. "ప్రభావతి! నీవు త్రిలోకనుండరివి. స్వయంవర స్యస్తవయ్య దేవాసురకులో ద్భవుల నెవ్వరిని మెచ్చకున్నావు. వారు నీచేఁ బ్రత్యాభ్యాతులై సిగ్గుపడి పోవుచున్నారు. అట్టిచో గుక్తిణీనుతుడైన ప్రద్యుమ్నుడు మాత్రమేల రాదలఁచును. అతనిగుణరూపశౌర్యము లనుపమానములు. అతఁడు దివ్యులలోదివ్యుడు. మనుష్యులలో మనుష్యుడు. దానవులలో దానవుడు. సూర్యతేజము, నగ్నిరుచి, పృథివీతమ, ప్రాదగాంభీర్యము, సతని యొక్కనియందే యున్నవి." అనినఁ బ్రభావతి "హంసీ! మానుషలోకన్థుడగు విష్ణునిగూర్చి నేనును గొంత వినియున్నాను. అతఁడు మాదానవ కులమునకు వైరి. దనుజవీరులెందఱెందఱో యానుదర్శనచే హతులైరి. పుట్టినంటివారికంటె నత్తినంటివారిధికులుగ నుండవలెనని స్త్రీలకోర్కీ. నేనాయాదవుల కోడల నైతి నేని యదృష్టము కాదా! ఆ ప్రద్యుమ్నుఁ డిచటికి రాఁగల్గునేని నాయెడ ననుగ్రహము చేసినట్లగును. మా కులముకూడఁ బవిత్రమగును. అతని జన్మాదికథనము నే నీవఱకే వినియున్నాను.

నాహృదయమెప్పుడును సవశమై యతని దెసనే వర్తించుచుండును. నేనాతని వరింతును. నీకు మొక్కెడను. నన్ననుగ్రహించి దూతివై యతనిపాలికిఁ బోయి నామీఁద దయపుట్టఁబలికి తోడ్కొనిరమ్ము. నీవు విద్వాంసురాలవు. ఆతని రప్పించుభారము నీయది.” యని మనసిచ్చి మాటలాడి బ్రతిమాతెను.

అంత శుచిముఖ “ నేను నీచెప్పినట్ల చేయుదును. ప్రద్యుమ్ను నెడ నీకుఁ గల భక్త్యుదారిత నాతని కెఱిగింతును. నిన్ను సాక్షాత్కామునికి భార్యనుజేసెదను. కాని నీవు మాత్రము మీతండ్రితో నాకుఁగల కథాకుశలత నుగ్గడింపుము. నాయెడ నాతనికి మమత్వము కలుగుట లెస్స.” యని తెల్పు బ్రభావతియు నట్లచేయ దానవాధిపుడు శుచిముఖనిజేరఁ బిల్చి “హంసీ! నీవు కథా కథన ప్రవీణ పని మా ప్రభావతి తెల్పను. నీవు శ్రీలోక సంచారిణివి గదా! ఎచ్చటనేని గొప్ప వింతలు గంటివా? తెల్పు ” మనుడు శుచిముఖ భద్రుని గూర్చి యిక్కిలిగాఁ గొనియాడి యతని నాట్య కుశలతను వివిధ విద్యా నేతృత్వము విశేషించి యుగ్గడించి యతని యెడ రాక్షసరాజునకుఁ గుతూహలము పుట్టించెను. అంత వజ్రనాభుఁ “జానాను! నేనును వింటిని, వానిఁ జూడవలె నని నాకిది వజ్రకే వేడుక కలదు. అతఁ డిచటికి వచ్చు దారి చూడు ” మన హంసి “చిత్త ” మని సెలవుఁ గైకొని పోయి యింద్రోపేంద్రులతో నిచటి వృత్తాంతము విన్నవింప వానుదేవుడు వజ్రనాభవధకును బ్రభావతీ సంసర్గ మునకును బ్రద్యుమ్ను నియోగించి గదసాంబులను మఱి కొందఱి యాదవులను దోడిచ్చి భద్రనటుని జేతఁజేసి నటవేషములతో సంవఱ వజ్రపురికింపెను. వారును వజ్రపురశాఖానగర మగు నుపురముచేరిరి. శాఖానగరవాసులైన దానవులు తమ ప్రభునానతి నటులకు నాతిధ్యము సత్కారము లాచరించి విడిది యొసంగి శ్రుతిపూర్వుడైన భద్రుడు వచ్చెనని వేడ్కపడి బహువిధ నాటకము లాడించి మెచ్చి నానావిధ బహుమానము లిచ్చిరి. రావణ వధేప్పచే మహావిష్ణు వవతరించుట యాదిగా రామాయణగాథ యంతయుఁ బ్రదర్శితము కాఁగాఁ దత్కాల వాసులైన వృద్ధదానవులు పాత్రల తుల్యత్వమునకు విస్తరపడిరి, అనంతరము వజ్రనాభుడు మేళమును వజ్రపురికిఁ బిలిపించి నాటకము లాడించెను. పటాంతరితలై యంతఃపుర స్త్రీలును నాటకములు చూడ వచ్చిరి. ప్రద్యుమ్నుడు ప్రయోగించిన సృత్తగీతవాద్యాది విశేషములకును ‘రంభాభి సరణ’ మను నాటకమునకును దానవ నాయకుఁడు పరమ సంతుష్టుడై కనకరత్నమయము లయిన వెక్కువస్తువులు కాన్కలించెను.

అంత శుచిముఖ ప్రభావతిని జేరఁ బోయి “రాజపుత్రీ! ద్వారవతి కేగి వచ్చితిని. ప్రద్యుమ్ను నెడ నీకుఁ గల భక్త్యనురాగములు తెల్పితిని. అతనికిని నీయందనురాగ ముదయించెను. అతఁడు నేటిరాత్రి నీ యున్న

యెడకు రాగల"డని చెప్పగాఁ బ్రభావతి "కుచిముఖ! నీవు నేడు నాతో నుండుము. నిన్ను జెంతనిడికొనియే కేశవపుత్రు దర్శింపవలెను గాని లేనిచో నాకు భయమగు" నని వేడికొనగా హంసియు నొడఁబడి ప్రద్యుమ్ను పాలి కేగి సంకేత మెఱిగించి వచ్చి ప్రభావతినెఱేరి యతని రాక నిరీక్షించు చుండెను.

ప్రద్యుమ్నుడును బ్రభావతికిఁ జెలికఁతైలు కొనిపోవు పుష్పమాల్యమున భ్రమరాకారుఁడై ప్రవేశించి యంతిపురిఁ జేరి ప్రభావతీ కిర్ణోత్పలమున నణగి యుండెను. అంతలోఁ జంద్రోదయ మగుటయు రాజపుత్రికి రసభావము దుస్సహమై వల్లభు నుపేక్షకు విలపింపఁ దొడఁగెను.

అంతటఁ బ్రద్యుమ్నునకుఁ బ్రభావతియెడ విశ్వాసము కుదిరి నిజరూప మున నామె మ్రోలఁ దోచి నిల్చి లజ్జావసత వదనయైన యాముగుడను లాలించి కైదండఁగూర్చి గాంధర్వవిధిని బరిగ్రహించెను. అతఁడు రాత్రులఁ గన్యాంతః పురముననుండి రహస్య భంగ భయమునఁ దెల్లవాఱక మున్నే విడిది చేరుచుండెను.

ఇట్లుండ వజ్రనాథుని తమ్ముడగు సునాథుని కొమార్తలు చంద్రవతీ గుణవతులను కన్నె లొకనాఁడు ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నుల నేకాంతమునఁ జూచి యనుమానించి నమ్మకముగా నావివరమడుగఁ బ్రభావతి యిట్లనెను. "నేన పూర్వమైన యొకవిద్య యెఱుఁగుదును. దాని ప్రభావమున నాకభిమత భర్త సమాగమమైనది. ఆతఁడు దేవతాపురుషుఁడు త్రిలోకమందరుఁడు, సత్య సంపన్నుఁడు, ధర్మశీలుఁడు, వలయునేని చూడుఁడని వాఁకిఁ బ్రద్యుమ్ను దర్శనము చేయించెను. ఆకన్నె లాతని రూప యశావన సంపదఁ జూచి విస్మితలైరి. వారి విన్నయ భావమును గనిపట్టి ప్రభావతియు మఱల నిట్లనెను. "దేవతలు ధర్మనిరతులు, తపస్సక్తులు. సత్యశీలురు, మీరును నావలెనే దివ్యపురుషుల వరించి నుఖంపుడు, నావిద్య మీకును నుపదేశించెదను," అని వారి నొడఁ బఱచి యావిషయము వల్లభున కెఱిగింప నతఁడు గదసాంబులఁ దోడ్కొని వచ్చి సునాథపుత్రికలనిచ్చి గాంధర్వ వివాహములు సేయించెను. ఆ రీతిగా యదుకుమారులు కన్యాంతఃపుర భోగముల సనుభవించుచు వజ్రనాథ వధారము శక్రకేశవుల యాదేశమున కెదురు చూచుచుండిరి.

కశ్యపుని యజ్ఞము ముగియుటయు వజ్రనాథుఁడు త్రైలోక్య విజయా కాంక్షియై యామునివతిని సందర్శింప నయ్యనఘుఁ డిట్లనియెను. "నీవు స్వజన సమావృతుఁడవై వజ్రపురముననే యుండుము. ఇంద్రుఁడు నీకజయ్యుఁడు. అతఁడు తపోఽధికుఁడు, బ్రహ్మణ్యుఁడు, కృతిజ్ఞుఁడు, నీకు జ్యేష్ఠుఁడు జగమునకు రాజు, విశేషించి కృష్ణునకుఁ బాత్రభూతుఁడు. ఏల కుడిచి కూర్చుండి రిత్తకు రిత్తఁ

ద్రాచును ద్రోక్కి ప్రాణముల మీదికిఁ దెచ్చికొందువు. పొమ్ము, నామాటవిని నిరుపద్రవముగా బ్రదుకుము. పొమ్మన వజ్రనాథుఁ డాహితవాక్యముల దెస ననాదరముఁజేసి విజయారంభుఁడై జ్ఞాతియోధులను మిత్రులను గూర్చికొని స్వర్గము మీదికైత్తి నడవ నుద్యుక్తుఁ డాయెను. ఆలోఁగా నింద్రకేశవులు రాక్షసేంద్రవధను గూర్చి కుమారులకు హంసలముఖమునఁ గబురంపిరి. వారును దమంతఁ గూడికొని మంత్రాలోచనచేసి “వజ్రనాథుని బ్రద్యుమ్నుఁడే కడతేర్పవలె”నని నిర్ధారించుకొనిరి. కాని వారి భార్యలు మువ్వురును నాపన్న సత్వలై యుండిరి. “అది యుద్ధానుకూల సమయమగునా ?” యని సందేహించి కుమారులు మరల హంసల శక్రకేశవుల కడ కనుప వారా సందేహము తీర్చి యథయ వాక్యములు పల్కిరి.

దానవ పుత్రికలు ప్రసవించిరి. మువ్వురకును మగపిల్లలే కలిగి సద్యో యావనులై హర్ష్యపృష్ఠమున వర్ణమాను లగుచుండ నాకాశరక్షులగు దైత్య భటులుచూచి ససంభ్రములై వజ్రనాథున కెఱిగింప నతఁ డవమానఖన్నుఁ డై గృహధర్మకులఁ బట్టి బంధించి చంపుఁడని యానతిచ్చెను. ప్రభు నానతి సేనలు కూడికొని నలుదెసలఁ జాటి ‘పట్టుఁడు, కొట్టుఁడు. చంపు’ డని యార్పుచు సంతఃపురము చేరరాఁగా దనుజపుత్రికలు భయచకితలై యాకోశింపఁ దొడఁ గిరి. ప్రద్యుమ్నుడు సన్నిహితుఁడై యథయవాక్యముల వారి నోదార్చి ప్రభావ తితో నిట్లనియెను. “దేవీ! అటుచూడుము. నీతండ్రియుఁ బినతండ్రియు జ్ఞాతు లును యుద్ధకాములై వచ్చి నిల్చిరి. వారెల్లరు నీకుఁ బూజ్యులు, మాన్యులు, మమ్ముఁ జంపు నుద్దేశమున వచ్చిరి. ఇది దారుణముచూర్తము. మరణము సరకుఁ గొనక పోరాడ వలెను. మాకిప్పుడు కర్తవ్యమేమి? నీ చెల్లెండ్రుగూడ నడిగి విచారించి చెప్పు” మనఁ బ్రభావతి శిరమున సంజలి ఘటించి భర్తృపాద ములకడ మోకరిల్లి కన్నీరు నించుచు “నో శత్రునిబర్హణ! శస్త్రమును గ్రహింపుము. ఆత్మరక్షణముఁ గావించు కొనుము. ఆర్యవైదర్భిని దలఁచియుఁ గుమారు ససిరుద్ధఁ దలఁచియు నాత్మ రక్షణముఁ గావించు కొనుము. ధీమంతుఁడైన దుర్వా సోముని వైధవ్యరాహిత్యమును జీవత్పుత్రత్వమును నాకు వరములుగా నిచ్చెను. ఆవరవాన్యమే నా యెడఁడకూటట యగును. సూర్యాగ్నితేజఁడగు నామహాముని మాట యన్యథాకాశర”దని హెచ్చరించి ఖడ్గమును దెచ్చి యతని చేతికిచ్చి ‘జయింపు’ మని దీవించి పంపెను. అట్లే చంద్రవతి గుణవతులుఁగూడ ఖడ్గములు తెచ్చి గదసాంబుల కిచ్చిరి.

ప్రద్యుమ్నుడు మాయాప్రభావమున నొక రథము కల్పించుకొని గద సాంబుల సంతఃపుర రక్షణకుఁ జొలించి తానాకాశమున సర్వదిశలఁ బోరువాఁడై యసురసైన్యసభార్థము వెల్వడి యాశీవిష ప్రఖ్యములైన శిరములచే దితిసంభ

పుల విదళించెను. వారును రణమత్తులై కృష్ణసందను మొత్తిరి. దేవగణ సహితుడైన దేవేంద్రుఁ డాయుధము సంతరిక్షగతుడై చూచి 'మెచ్చి మాతలినుతుఁడు సారథిగాఁ దన రథమును గదునకును, నై రావలమును సాంబునకును బంపెను. ప్రద్యుమ్న సహాయార్థము జయంతుఁడును వచ్చెను. ఇరువాఁగును రేయెల్ల బోరిరి. దావప సేనలో మూడువంతులు నాశమయ్యెను.

సూర్యోదయమగు వేళకు గరుడవాహనుడై కృష్ణుఁడును జేరవచ్చి యంత రిక్షమున నింద్ర సమీపమున నిల్చి పాంచజన్యమును బూరింపఁగా గుమారుఁ డదివిని పితృ సన్నిధికేఁగి నమస్కరింప మురారి 'నీవీ గరుడు సధి రోహించి వజ్ర నాభునిఁ గూల్చు' మని బరవసము సేయ నతఁడును నట్లచేసి గదచే రాక్షసేశ్వరు వ్రేసెను. వాఁడును మూర్ఛపడిలేచి శతఘంటికమైన గద చేకొని ప్రద్యుమ్నుని వ్రేయ నతఁడు నెత్తురుల నేలఁ బడెను. ఆశ్వాసనకరముగాఁ గృష్ణుఁడు పాంచ జన్యమొత్తుటయుఁ గుమారుఁడు లబ్ధసంజ్ఞఁడై పితృప్రేషితమైన చక్రమున దైత్యుని శిరము నఱకెను.

అప్పుడే గదుడు సునాభుని గడతేర్చెను, సాంబుఁడు తక్కుటిమూఁకలఁ బారిగానెను. కృష్ణకేశవులు భూమికవలరించి పుత్రుల నభినందించి వజ్రనాభు రాజ్యమును జాత్రులకుఁ బంచి యిచ్చి మఱియు నవసరోచితము లైన వరము లిచ్చి చనిరి. గదసాంబప్రద్యుమ్ను లాఱుమానము లాపురమున నుండి రాజ్యము రూఢము చేసి ద్వారక కేఁగిరి.

ప్రద్యుమ్నాభ్యుదయేతి వృత్తము.

బ్రహ్మర్షియైన నారదుఁ డొకనాఁడు శ్రీకృష్ణ దర్శనార్థము ద్వారక కేఁగెను. పరస్పర కుశల ప్రశ్నాదిక మైన పిమ్మటఁ గృష్ణుఁడు నారదుని యాగమన కారణ మడుగఁగా నమ్మునీంద్రుఁ డిట్లనియెను.

“మహాభాగా! వసుదేవ వితన్యమానాశ్వ మేధ మహోత్సవ ధురంధ రుండవైన నీ దర్శనమే నారాకకుఁ బ్రథమకారణము. ఇంక రెండవది. అఖండ భుజ శౌండీర్య కుంతితాఖండల వజ్రుడైన వజ్రనాభుఁడను దానవపతి కనకగిరి కటకమునఁ జిరకాలము తపముచేసి తత్ప్రకర్షచే బితామహుని సంతోషపెట్టి యా యసఘువలన నమరావధ్యతయు, నిజానుమతిలేక యఖిల దుష్ప్రవేశమై రత్న మయమైన వజ్రపురమును నగరమును, సకలసంకల్పసిద్ధియు, వరములుగాఁ బడసి ద్విగుణిత మదాంధకారిత హృదయుడై త్రిభువనములకుఁ బీడఁ గావించు చుండెను.”

కృష్ణుఁడు వజ్రనాభవృత్తాంతము మున్నే దేవేంద్రుని వలన విని యునికిం జేసి నారదున కిట్లనియెను. “దేవర్షి! ఈ వృత్తాంతము భగవంతుడైన

దేవేంద్రుడు వచ్చి నాకింతకుఁ బూర్వమే యిట్లని చెప్పెను. “చతురానన దత్త వరలాభ గర్వితుడైన వజ్రనాభుఁ డొకప్పు డమరావతికి వచ్చి సన్నిట్లని యెను.’ వాసవా ! నాకు జగదైశ్వర్యమిమ్ము. లేదా యుద్ధమిమ్ము. ఈజగమంతయు మహాత్ములైన కాశ్యపులకు సామాన్యము గాదా !’ యనుటయు నేను బ్రహ్మస్థితో నాలోచన చేసి యిట్లంటిని. ‘సామ్యుఁడా! మనతండ్రి కశ్యపముని యిప్పుడు సత్ర దీక్షితుఁడై యున్నాఁడు. అది ముగియఁగనే యాయన యేది న్యాయ్యమో యది చేయునని. అంత వజ్రనాభుఁడు కశ్యపుని పాలి కరిగి పృథ్వాంతమంతయు నివేదింప నాబ్రహ్మర్షి ‘పుత్రా ! సత్రావసానమున నేది యుచితమో యది చేయు దము, నీవిప్పటికి నిజపురమునకుఁబో’ మ్మని యానతీయ నా నికృష్టాశయుఁ డెట్లో సమ్మతించి వజ్రపురముఁ జేరి యిప్పుడు జగదుపప్లవమును జేయుచున్నాఁడు. పిమ్మట దేవరయే ప్రమాణము.” నేనును నానాఁడే దురాత్ముడైన యా సుర ద్వేషి నిరసనమునఁ గృత నిశ్చయుఁ డనైతిని. అయ్యు, మాతండ్రిగారు చేయు చున్న యశ్వమేధమువలన నిన్నినాల్గును విలంబ మైనది. ఆక్రతువుగూడ నాన న్నావ భృగవయ్యెను. కాన యజ్ఞావసానమే చానవ హతకుని జీవితావసానము కాఁగలదు. ఇంత యేల ? ప్రద్యుమ్న కుమారుఁడే యచిరకాలమున నావజ్ర నాభుని యుద్ధముఁ గూల్చి తదవరోధ నితంబినీ బాహ్నుబులచే జగత్త్రితయ తాపము నార్పఁగలఁ” డనుడు నారదుండు ప్రముదితుఁడై “భవదాత్మజన్ముడైన శంబరమధనునకేది దుష్కరము? అదియును గాక దీన నింకొక ప్రయోజనము గూడఁగలదు. ఆదానవపతికిఁ బ్రభావతి యను కొమార్తకలదు. ఆ కన్యారత్నము సౌందర్యనిధి. ఆమెను దజ్జనని పార్వతీవరదానము వలనఁగనెను. ఆకన్యను జేట్టపట్టువాఁడు నిరవధికకాలము జీవించు ననియు నామెయు జీవత్పుత్రయగు ననియు చుర్యాసుని మాట కలదు. ఆ ప్రభావతి యిప్పుడు ననయావ నోదయ విశేష రమణీయయై తండ్రిచే స్వయంవరస్థాపితయై స్వయంవరాగతులైన యువజనుల నెవ్వరిని మెచ్చక యున్నది. సకల లోకాతిశాయి సౌందర్య సంపన్నుడైన ప్రద్యుమ్నుడు వజ్రపురమునకుఁ బోవుచో నాతని యం దామె మనసు లగ్నమగు” నని కృష్ణుని కెఱిగించి యిచ్చటి యత్నము దేవలోకము వారికిఁ దెల్పి సంతోషవట్టుటకై ద్వారకానాథుని యనుజ్ఞఁగొని యటకేఁగెను.

సకల దుష్ప్రవేశమైన వజ్రపురమును బ్రద్యుమ్నుడు ప్రవేశించుట యెట్లనికృష్ణుడు విచారించి ననుదేవయజ్ఞకాలమున నాట్యప్రయోగములు నెఱిసి మునిజన సంఘమువలన సర్వప్రదేశాప్రతిహతప్రవేశాది వరములు పడసి యున్న భద్రుఁడను సటునిముఖముననే యీ దుర్ఘటకార్యము సాధనీయమని నిశ్చయించి వానిఁ బిలిపించి వజ్రనాభవధోపాయాత్మకమైన తమకార్యము వాని కెఱిగించి యాతంత్రిపాయమును వాని చెవిలో నుపదేశించెను. వాడును

జగత్పతి స్వయముగాఁ దన్నుఁ బిలిపించి మహాకార్య నిర్వహణమున నియోగించుట తన పూర్వపుణ్యఫల మనుకొని సంతసించెను

భద్రుఁడను నటుఁడు నిస్సమాన్యవిద్యా విభవ్రుఁడని హంసుఁడను చారణ పతివలన విని వజ్రనాభుఁ డాకుశీలవుని జూడఁ గుఱూహల పడెను ఇంతలో సతఁడును దేశదేశములు తిరుగుచు వజ్రపురశాఖానగరమునకు వచ్చి రామాయణకథానుబంధినాటక ప్రయోగముల వలన నచటి దానవుల సంతోష పెట్టెను. సమీపగతుఁ డగు నాతని పృతాంతమువిని వజ్రనాభుఁ డాతనిఁ బిలిపించి సత్కరించి ప్రభావతికి సంగీత విద్యాగురువుగా నియమించెను ఆ కన్యయు గానకళాభియోగమున నసదృశమై గురుజనుల మెచ్చులందుచుండెను

ప్రభావతి తన గురువును దోహ్దాని రమ్మని కలహంసిక యను చేటిని బంప నది భద్రుఁడు విడిసియున్నచోట నతివిస్మయకారణమగు నొక చిత్ర పటమును జూచి దానిని హరించుకొని యాసంభ్రమమున భద్రుని బిలుచుటయే మఱచి పోయి పరుగు పరుగునఁ బ్రభావతిని జేరఁ జేసి యాచిత్రమును జూపెను, అది యే మహాభాగుని ప్రతిబింబమో యెవరు వ్రాసినదో తెలియఁ గోరి ప్రభావతి భద్రునటునిఁ బిలిపించెను.

ఆచిత్రపటము భద్రుఁడు వ్రాసినదే ! అందలి ప్రతిబింబము ప్రద్యుమ్నునిదే ! ప్రద్యుమ్నుని యాపాతిశయము ప్రభావతి కంటఁబడనేని యా యువతి యామన ప్రభావతారునియందు బద్ధానురాగ యగుననియుఁ బ్రసంగావసరములఁ దా నాభావమును ఖోషింప వచ్చుననియు నెంచి భద్రుఁడా యుపాయము చేసెను. అతని యాహరిత్ర వ్రాలేదు ఆచిత్రము చూచినతోడనే ప్రభావతికి మనసు చెడఁరెను, కాని యది వాస్తవచనయో బుద్ధికల్పితమో యారయవలెనని గురుని బిలిపించినది. [భద్రుఁడు వజ్రపురమును బ్రవేశించుటయే గదసాంబ సహితుఁడైన ప్రద్యుమ్నుని ప్రవేశము అతఁడు పరిగృహీత శైలూషవేషుఁడై సపరివారముగ భద్రుని మేళమున నుండెను.] సఖినమేతయై ప్రమదవనమున నున్న రాజపుత్రిని సమీపించి భద్రుఁడాశీర్వదించి కూర్పుండఁ గలహంసిక మెల్లగాఁ బ్రసంగమురాఁ దిగిచి 'యార్యా ! త్రిభువన సంచారివగు నీవెఱుఁగని సంగతులుండవు. ఎచటనేని నిస్సమాన్యరూపగుణముగల యాకృతివిశేషముగంటివా ?' యని ప్రశ్నింప ప్రద్యుమ్ననామగుణకీర్తనలకు సముచితావసరము కల్లెగదా యని సంతోషించి యతఁడు ప్రద్యుమ్నుని కులగోత్రాదికమును సౌందర్య శౌర్యాదులను వర్ణించెను. ప్రభావతి ప్రద్యుమ్నునిగూర్చి యిహపక్షే యభిరుచి యువప్రసంగములవేళ వృద్ధస్త్రీలవలన విని యునికింజేసి భద్రుని వర్ణనకును నా విసికకని బొత్తుగలిపి యేమేమో భావించుకొనుచు నొకవిధమైన దళావిశేషము ననుభవించుచుండెను. పరేంగితాకారజ్ఞుఁడైన భద్రుఁడునుకూలవచనరచనా

దోహదంబున నాదశాంకురమును ఖోషించు ప్రసంగములు చేసెను. అంతః
 బ్రభావతి యానతినిఁ గలహంసిక తొల్లిఁటి చిత్రపటమునుజూపి యతఃడిట్లుండు
 నాయని ప్రశ్నింప భద్రుడు కార్యము ఫలించినదని లోలోన నుప్పొంగి యీ
 ప్రతిబింబమాకుమారునిదే యనియు నామహాభాగుని వియోగమువలనఁ దప్త
 మైన మనస్సునకు విరోధము గల్గించుకొనుటకు నేనే వ్రాసికొంటి ననియుఁ దెల్ప
 నతని జూచిన పురుషులే తద్విరహము భరింపలేరనుటఁ బ్రభావతికి మఱియు
 మనోవికారహేతునై యతని సాక్షాత్తు దర్శింపనామె కుతూహలము నినుమడిం
 చెను. భద్రుడు, తన విద్యాప్రభావమునఁ బ్రద్యుమ్నుని సవతికాలముననే తెచ్చి
 దర్శన మిప్పించెదనని యాయనతికి మాట యిచ్చెను.

దనుజరాజకన్య ప్రద్యుమ్నునందు బద్ధభావయై దుస్సహమైన కామదశ
 ననుభవించుచుఁ దన మనస్సు సంగీతగురున కెఱింగించెను. అతఁడును వజ్ర
 పురపుత్రాంతమును గగనపథ సంచారులచేత శ్రీకృష్ణునకుఁ దెలియ సంపెను.

పిదప వసంతాగమము కాఁగా వజ్రనాభుడు వసంతోత్సవము చేయు
 వాఁడై యేదేని యొక నాటక మాడుమని భద్రు సడుగ నతఁడు ప్రస్తుత కార్య
 మున కుపయోగియైన 'రంభాభి సరణ'మను నాటకమాడ సంకల్పించి యందుఁ
 బ్రద్యుమ్నుఁడు నలకూబరవేషము వేయుటయుఁ దాను విదూషకుఁ డగుటయు
 మనోవతియను శైలూషి రంభయగుటయుఁ దగునని యేర్పఱిచికొనెను.

'రంభాభిసరణ' నాటకవస్తువనతివి స్తీర్ణము. నలకూబరుఁడు విదూషక
 సహితముగఁ జైత్రరథ సంభూతమైన సంకేత లతామండపము చేరి రంభరా
 కను నిరీక్షించుచుండెను ప్రియ సహాగమ కాంక్షిణియై వచ్చు రంభను
 రావణుఁడు చూచి తఱుముకొని రాఁగా నాచకితాక్షి యేదే నుపాయమునఁ
 దప్పించుకొని భయవిహ్వలయై సంభ్రమమునవచ్చి నలకూబరు నక్కున వ్రాలెను.
 అతఁడు తద్భయకారణ మారసి క్రోధవివశుఁడై రావణు నుద్దేశించి "భోగేచ్ఛు
 డనై యిష్టములేని స్త్రీ నెప్పుడు బలచంతము సేయుదువ్రా యప్పుడు నీశిరము
 శతభాభిన్నమై పుడమిని బడుగాక", యని శాపోదకము విడిచెను. పిమ్మటఁ
 బ్రియు లిర్వరు నొండురుఁ గాగిలించుకొని రసానందమునఁ జేరిరి.

ఈనాటక ప్రదర్శనమునకుఁ బ్రభావతియు సఖినమేతయై వచ్చి ప్రేక్ష
 ణక మండపమున నుండి చూచుచుండెను. నలకూబరవేషమున నున్న ప్రద్యు
 మ్నుని సఖిజనోపదేశము వలన నామె గ్రహించెను. భద్రునటోపదేశమునఁ
 బ్రద్యుమ్నుఁడును నామెను గుర్తించెను.

అతని రూపముఁ తదనుగుణమగు విద్యాచాతురియుఁ గనులఁ జూఱ
 గొనుచుండిన ప్రభావతి కుత్కంఠ వెరిగి యతఁడు తన కెట్లు లభ్యుఁ డగునా
 యని సంజేహింపఁ గలహంసిక, భద్రునటుఁడు 'తన విద్యాప్రభావమునఁ

బ్రహ్మమునిఁ దెప్పింతు' నన్న వాక్యము స్మృతికిఁదెచ్చి శంకానివృత్తిఁ జేసెను.

ప్రభావతీ బాహ్యాద్యానమున మదనోత్సవము సేయుచుండ నాసమయమునకు భద్రనటుఁడు బ్రహ్మముఁ దోడ్కొనివచ్చి వారికిఁ బరస్పర ప్రత్యక్షలోకన సుఖము సంఘటించి మఱియొక్కప్పుడా యుద్యానముననే సంకేతిత ఫలమునకు వచ్చెదమని చెప్పి బ్రహ్మముఁ దోడ్కొనిపోయెను. నాఁటినుండియు నా యువతికిఁ గందర్పరాగము మిక్కిలిమైయొకనాఁడు ప్రియుని రాకకై సంకేతమున సఖి సమేతమై వేదియిండు భద్రుఁడు బ్రహ్మముని దోడ్కొనివచ్చెను. ఆ సుముహూర్తముననే మన్మథనాఠీకముగ వారికి గాంధర్వ వివాహమయ్యెను. వజ్రనాభుని తమ్ముని కూతులగు చంద్రవతీ గుణవతులకు గదసాంబులు భర్తలైరి. ఈ సంఘటనము ప్రభావతీ ముఖమున జేరిగెను.

ఇక వజ్రనాభుని వధయే యవశిష్టము. అతఁడును స్వర్గ విజయ యత్నములు నలుపు చుండెను 'ఆదానపుఁ డెప్పుడు నురలోకి విజయోద్యోగి యగునో యప్పుడు కుమారుఁ డాతని వధింపవలె' నను కృష్ణుని యాదేశము కలదు గనుక బ్రహ్మముఁడు సపరికరుఁడై ప్రకటించాడుఁడై వర్తింపఁ దొడఁగెను. అంతః పుర రాక్షకు లాతని గనిపట్టి వజ్రనాభునితో విన్నవింప నతని నిగ్రహించుటకు రాక్షసరాజు సైన్యములఁ బంపెను వారెల్లఁ బ్రహ్మముచే మడిసిరి అంత వజ్రనాభుఁడు తానై యుద్ధమునకు దిగెను వారికిర్వరకును ద్వంద్వ సంప్రహారము జేరిగెను ఒకరి కొకరు తీసిపోక పోరాడుచుండ నునాభుఁ డన్నకు సాయము రాగా గదుఁడు బ్రహ్మమునకుఁ దోడ్చై వచ్చెను ఆవల సాంబుఁడు తన్నెదిరిన దానవ సైన్యములఁ జెండాడ సాగెను బ్రహ్మముఁడు వజ్రనాభుని సుదర్శనాస్త్రమునఁ ద్రెళ్ల నేసెను నునాభుని శిరము గదుఁడు ఖండించెను సైనికులందఱును హతులైరి అంత దేవతలు పుష్పవృష్టి కురిసిరి ఈ యుద్ధమును శ్రీకృష్ణుఁడు నారద సహితుఁడై యాకాశమున నిల్చిచూచుచుండెను. తుదకుఁ గుమారవిజయమునకు సంకేతించి వారి నాశీర్వదించి యభినందింపఁ గృష్ణుఁడు భూమి కవతరణము సేసెను. కుమారులును బ్రత్యుద్గతులై సమస్కరించిరి. ఈ యామోద సమయముననే ప్రభావతీ చంద్రవతీ గుణవతులు కుమారులఁ గనిరని వార్త వచ్చెను. సంపదలు సానుబంధములు గదా! అంత వజ్రనాభ పురమునకు బ్రహ్మము నభిషేకము చేసిరి

హరివంశమే యీనాటకమునకు మూలమనుట కంచుకయు సందేహము లేదు. ఈగాథ హరివంశమునఁ దక్క నేనెఱిగిన మఱియే యితర వైష్ణవ పురాణముల యందును లేదు. భాగవతమున లేదు. విష్ణుపురాణమున లేదు.

అంతదూరమేల ? హరివంశములోనివే కొన్ని శ్లోకము లీనాటకమునఁ గలవు. అంతకంటె వేఱు నిదర్శన మేల ?

ప్రాయశః బురాణములు గాఢా ప్రధానములును ధర్మోపదేశకములును నగుటజేసి వానియందుఁ గావ్యతా గుణము కొంత వఱకుఁ గొఱవడి యుండుట సహజము. అందును దత్కథలయందుఁ గొన్నిట నంగ ప్రత్యంగ భావము బొత్తుగానుండదు. అందుచేతనే యెన్నో యసమంజసములు ననందర్శములు దొర్లుచుండును. కావ్యవిమర్శ సూత్రములు పురస్కరించుకొని పురాణ గాథలను విచారింపఁ పూనుట వ్యర్థ ప్రయత్నమే యగును. అట్లని వానిలోఁ గవిత్వముండదని కాని రసముండదని కాని శబ్దార్థముల సాహిత్య ముండదని కాని నా యభిప్రాయముకాదు. ముఖ్యముగా నసంగతములగు విషయములు పెక్కులుండు సనియు వస్తు సన్నివేశ మఖండముగా నుండ దనియు మాత్రమే నాతలంపు.

సంస్కృత పురాణేతిహాసముల భాషాతరీకరణ మొనర్చిన తెలుఁగు కవులు చూలముల యందలి యనౌచిత్యములను బరిహరించియు సంస్కరించియుఁ దమ గ్రంథముల నుచితరీతిని రచించిరి. గనుకనే వారు కేవల మను వాదకులే కాక స్వతంత్రు లనిపించుకొనిరి. అందును నౌచితీ సంపాదనము కపిత్రయము వారికే బ్రధమ లక్ష్యము. వారిలోను గవిబ్రహ్మ రచన కది జీవగజ్జ. శ్రీనాథు నంతవాని నైషధ చరిత్రయను బ్రసిద్ధ కావ్యమును దెనిఁ గించుచు శ్రీనాథుఁడఁగూడ 'నౌచిత్యం బొదరించియు ననౌచిత్యంబుఁ బరిహరించియు' శృంగార నైషధమును వ్రాయ సాహసింపఁగా, నంతకంటెను నెక్కువ యనౌచిత్యము లుండు పురాణేతిహాసములు తెనిఁగించు మనకవులు వానిని బరిహరింప సాహసింపఁబాలరా ?

హరివంశము నందలి ప్రస్తుత కథలోఁగూడ నట్టి యసంగతము లుండుట వింతకాదు. అందు,

మొదటిది :—వజ్రనాథ వధకును బ్రభావతీ ప్రద్యుమ్నుల వివాహము నకును నేమిసంబంధము ? వారి వివాహమగుచో వీని వధ జరిగి తీజవలె నని కాని, వీనివధ జేరుగుచో వారి వివాహము జరిగి తీజవలెనని కాని యేమేని కార్యకారణ యోగమున్నదా ? అతని యాజ్ఞ లేక తత్పురము ప్రవేశింపరాదు, గనుక ప్రద్యుమ్నుఁడు నట రూపుడై యతనిచే నాహూతుడై యే ప్రవేశింప వలెను. సరియే. ప్రవేశము కల్గిన పిమ్మట దానవపతిని మార్కొని జయించుట కాటంకమేముండును ? ప్రభావతిని బెండ్లి యాడనిచో ఆ వధ జరుగదా ? పురాణముననిది మొదటి సందేహ పదము. అందు దీని నివృత్తి చేయునుపపత్తి కాన వచ్చుటలేదు.

రెండవది :—గద సాంబులకుఁ జంద్రవతీ గుణవతులను గూర్చి వేరు లయినఁ దెలియవు. వారు ప్రద్యుమ్నుని వలెఁ గన్యాసంసర్గాపేక్షచే వజ్రపురమునకు వచ్చిన వారు కారు. అట్టి వారికి నదను దొరకె గదా యని హఠాత్తుగ సునాభునికూతుల నిచ్చి ముడివేయుట బలవంతముగఁ గతకుఁ గతకు నతుకుట. వారు ప్రభునానతిఁ బ్రద్యుమ్నునకు సహచరులై యుద్ధ మొనర్పఁబోయిరి. అచట నప్రతర్క్యముగాఁ గన్యాలాభము కల్లఁగాఁ జెండ్లియాడిరి. ఇందేమియు దొసఁగు లేదుగాని వివాహము హఠాత్సంభవ మగుటయొక్కటియే లోపము.

ఈ రెండునుఁ బ్రధానము, తక్కినవి స్వల్ప విషయములు, అందు,

మొదటిది :—ఇంద్రకేశవులు చేసిన యత్నము పరరాజ్య మస్త మింపఁ జేయుఁ గార్య తంత్రము గదా ! లేశమాత్ర మెచ్చటనేని నుబ్బినఁ గార్యభంగ మగుటయే కాక మాన భంగముఁ గూడ నగునే ! ఆరహస్యమును రాజనీతి ధురంధరుండగు శ్రీకృష్ణుఁడు భద్రుఁడను తేలిక మానిసి కెఱిగించి వాని భుజమునఁ దత్కార్యసాధకభారము పెట్టుట యెట్లినీతి ? భద్రుఁడు నటకుఁడు. ఆడియుఁ బాడియు జీవించు నతనికిఁ జెట్లినచోటుల నెల్లఁ జెండ్లియే ! వాని కింద్రకేశవులెట్టి దొరలో వజ్రనాభుఁడు నట్టి దొరయే ! వానికి శ్రీకృష్ణునెడఁ బక్షిపాతముండి తీటవలెనని లేదు. ఒకవేళ నది దేవహితము గనుకను శ్రీకృష్ణుఁడు లోకైక పూజ్యుఁడు గనుకను నిష్టైతుక పక్షిపాతము కల్గినఁ గల్గవచ్చునుగాని యీ సామాన్య మానవుని నుపధా తుద్ధుఁడు కాని వానిని శ్రీకృష్ణుఁడు నమ్మి యీ రహస్య మెఱిగింపఁ వచ్చునా ?

రెండవది :—వాసుదేవుఁడు వజ్రనాభ వధకును బ్రభావతీ సంసర్గమునకును బ్రద్యుమ్నునియొగించి గదసాంబులను మఱిగొందఱి యాదవులను దోడిచ్చి భద్రనటుని జతఁజేసి యందఱును వజ్రపురమునకుఁ బంపెనట. వాసుదేవుఁడు వజ్రనాభ వధార్థము ప్రద్యుమ్నునియొగించుట సమంజసమే కాని ప్రభావతీ సంసర్గమునకు నియోగించుట బాగు గాదు. కాముక కృత్యములు దూతీముఖమున నడవవలసినవేకాని తల్లి దండ్రుల చెవి సోఁకఁ దగినవికావు. ఒకవేళఁ బ్రయోజనాంతరముచే వారి కెఱుంగవచ్చినను నెఱుంగన ట్లుండఁ దగు వారేకాని తామై కొడుకును బ్రేరేచఁ దగరు. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నుల వివాహము మదన సాక్షి కమే కాని యగ్ని సాక్షికముగాదు. కనుకనే కాముక వ్యాపార మంటిని. ప్రభావతీ సంసర్గాపేక్ష ప్రద్యుమ్నుని వీరకృత్యోత్సాహమునకుఁ బ్రోద్బలక మగుట లభింపఁ బోవు ఫలము మునుముందాతనికిఁ దెల్పుట యావశ్యకమే యగును గాని యది కృష్ణుఁడు తెల్పఁ దగిన విషయము గాదు.

మఱియుఁ దిర్యగ్గతువునకు దేవ మనుష్యత్వ మారోపించుట, ప్రద్యుమ్నునకు పట్టుదాకార ధారణాది నిపుణత కల్పించుట, మొదలగునవికూడఁ

గొంద జాడీపింప వచ్చును. అవన్నియు సతౌకకాద్భుతములు. మన గ్రంథము లన్నియుఁ దాదృశ చరిత్రలతో నిండియే యుండును. ప్రపంచమున నేసార స్వతమున నేనియు నట్టి యద్భుతములు వర్ణింపఁబడియే యుండును. వానిని దుడిచివేయ నలెననుట పొసఁగదు. తుడిచివేయుట యంతకంటెను బాసఁగదు.

ఇంతకును డెనుఁగు ప్రబంధములోని గుణోత్కర్ష తెలియుటకై హరి వంశములోని యీ లోపముల నెన్నవలసి వచ్చినది. అంతియే కాని యీ పురాణమును నధికీకరించుట నామతముకాదు.

ఈకథను నాటకీకరణ మొనర్చిన రవివర్మ భూపుండు తన రచనలో జేసిన మార్పులు వైని పేర్కొన్న లోపములలో నొక్క దానినైన సవరింపఁ జాలవు.

ఆకవి చేసిన ప్రధాన సంస్కారము శుచిముఖపాత్రను దీసివైచుట. తిర్వగ్జంతువు మానుష వ్యాపారము నేయుట రంగాచిత్యమునకు భంగకరమని రవివర్మ భూపుండు శుచిముఖని దొలగించి యా దాత్యభారము భద్రనటుని మీఁదఁ బెట్టెను. అట్లు చేయుటచే ప్రదర్శనాను కూల్యము గలిగినమాట నిజమే కాని తొల్లిటి సందేహము మఱిత యెక్కువైనది. భద్రుఁడు కృష్ణునకు మఱిత యభ్యంతర ముంత్రియైనాఁడు. అదియును గాక మగవాడు శృంగార వ్యాపారమున దాత్యము నేయుటవలన నింకొక యనాచితీ దొర్లినది. కనుక నాటకమున జరిగిన మార్పు 'ముల్లుదీసి కొట్టడచిన చెంద'మయ్యెను. రవివర్మ భూపుని రెండవకల్పన,

చిత్ర రూప దర్శనము :—ఈ కల్పన నిజముగ రసమునకుఁ బోషక మైనది. వినుకలి చేతనే నాయక నాయకునెడబద్ధ భావయ్యె సనుట కంటె గనుకలికూడఁ గల్గించి భావమునుద్దీపింపఁ జేసెను గనుక నా'రాజకవి' కొంత మంచి మార్పేచేసెను. రవివర్మచేసిన మూడవ సంస్కారము,

రంభాభి సరణ ప్రయోగము :—హరివంశమునఁ బ్రద్యుమ్నాదులు రామాయణకథను రంభాభిసరణమును నాటకము లాడిరని యుండఁగా నాటకకర్త రంభా భిసరణమును మాత్రమే కయికొనుట యీషదాచితీ సంపాదకమే. ఇది కొంతవఱకు సందర్భచితముగా నున్నది.

రామాయణకథ దానవకుల దుష్కీర్తికి నిధానము. వారు దాని నాలించి తమ మూలపురుషుల పరాజయమును దుర్భాగమును గన్నులారఁ గనుచు వినోదించి మెచ్చి నటులకుఁ గాన్కలు కురియుదురా ?

భద్రనటుండా కథాప్రదర్శనమున నెక్కడు ప్రవీణుడై పొరపాటున దానినే యాడగజ్జెగట్టినను వేషము రంగమునకు వచ్చినవెంటనే చండస్వభావులయిన దానవప్రేక్షకులు వేషధారినిజీల్చి చెండాడరా ?

ఇక రంభాభినయ నాటకముగూడ రావణ దుష్కర్త్యాపాదకను దానినిగూడ దానవులు సహించుట కష్టమే. అయినను నాకథ శృంగార రస ప్రధానముగనుక ప్రస్తుత ప్రభావతీ భావమునకుద్దీపక మగుటకు ఇచ్చుడు దాని నాడించెనని సమాధానము కుదుర్చుకొనవలెను.

ఇక మన తెలుగు ప్రబంధము నా రెండు మూలములతోఁ బోల్చి చూచితమేని సూరనార్యుఁ డా యా లోపముల నెట్లు సవరించెనో, యసంగత భాగములనెట్లు గాఢ సంగతములుగఁ జేసెనో, యనుపపత్తి కముల నెట్లుపపత్తి కల్పించెనో, తుదకు రసము నెట్లు పోషించెనో, విదితమగును. అది యద్భుతా వహమైన యత్నము. ప్రబంధ కల్పన సనుసరించి వజ్రనాభువధకుఁ బ్రభావతీ పరిణయము కారణము.

ఎట్లన :—“హిమగిరి రాజకన్య పరమేశ్వరి, ప్రభావతికిఁ గలలో నుప్ర సన్నయై మమతను జేరఁగాఁ బిల్చి మక్కువచే నొక కేల మేనిమురుచుఁ నీకు నొక్కమగనిన్ ఘటి యించితఱి ననిపల్కుచు సంగల్ప మాత్రతత్త్వణ సన్నిధా పితంబగు చిత్ర ఫలకంబునందు నొక్కపురుషు నత్యాశ్చర్యతర రూప లావణ్య గాంభీర్య శౌర్యాది శుంభ దళల గుణములఁ గొమ రొందు కొమరుఁ బ్రాయము వాని వ్రాసి, యితండ నీవల్లభుండు. ప్రద్యుమ్నుఁడనియెడు ప్రభు కుమారుఁడు. ‘హికు నిద్రఱకును జనియించినట్టి పుత్రుఁ డీ పురినేలు నోపాలతి’ యనుచుఁ బలికెను. అది కేవలస్వప్నముకూడఁగాదు. కొంత నిజము. కొంత స్వప్నము. చిత్రఫలకంబు ప్రత్యక్ష సిద్ధ మగుటఁ జేసి యాకల యధిక విశ్వాస యోగ్యము. అదియు వేకువ గావున నచిర భావి ఫలము.”

ఆవివాహ ఫలముగఁ బ్రభావతీ పుత్రుఁడు వజ్రపురమేలును. అది జరిగి. తీటును. అట్లే జరుగుచో వజ్రనాభు వధ తప్పదు. ఎట్లన :—

“ఆ యింతి ప్రద్యుమ్ను జాయగాఁ బలికిన
గౌరిమాటకు బొంకు కలుగదు,
దనుజవిరోధి పుత్రునకు నాదుష్టదైత్యుడు
తనంతఁ దనూజ నొసఁగఁడు,
ప్రద్యుమ్నుఁడట్లు ప్రభావతీపతియైన
దానవునకుఁ బోరు తప్పదు,
వజ్రపురము ప్రభావతికొడుకేలుట
యనురకు జయమైనఁ బొసఁగదు.”

ఈవిధముగా నారెండు ప్రధానాంశములకునుఁ గార్య కారణ యోగము కల్గించి సూరనార్యుఁడు కథా సన్నివేశమున వెలితి లేకుండఁ జేసెను.

మఱి యిగొకమాట. ఈ సంబంధ కల్పనచే బ్రభావతి చరిత్రయుఁ గొంత చక్కఁబడినది.

ఎట్లనఁ :- పురాణము ననుసరించి ప్రభావతి ప్రద్యుమ్ను నెడ వినుకలి చేతనే బద్ధానురాగయ్యెను. నాటకకవి కేవలమా యుపపత్తి చేలదని కనుకలి కూడఁ గల్పించెను. అట్టి కనుకలిచేతఁగాని వినుకలిచేతఁగాని యాదనుజకన్య యదు కుమారుని వరించుట సంభావ్యమా ? దానవకులాంతకుడైన శ్రీకృష్ణుఁడు వజ్ర నాభాదుల కాజన్మ శత్రువుగదా ! అట్టి శత్రుకులజనితుని దూతికోపదేశమున వరించుట కాకన్య సాహసంపవచ్చునా ? దూతి కోపదేశముకంటఁ బిత్రాజ్ఞ బల వత్తరమును నవశ్యానుష్ఠేయమును గాదా ! పిత్రాజ్ఞనుగూడఁ దిరస్కరింపఁజాలు మహాకారణమొకటి వేఱేయండినచో నామె వలపును సమర్థింపవచ్చునుగాని లేనిచో నామె పిత్రపకారిణి యనుటకు సందియములేదు. ఆమె స్వయంవర స్యంతగుక మననువచ్చినవాని వరింపవచ్చుననియు నది తండ్రియిచ్చిన యధికారమేకాన నాకార్యము పాపము కాఁజాలదనియు నందురేమా ? ఏదీ ప్రభావతి ప్రద్యుమ్ను పరించినని తండ్రి కెఱిగించుటకాని యతఁడు తానిచ్చిన యధికారమేకానఁ గూతురు తన యిచ్చేవచ్చినవాని నెమరికొన్నదని సంతసించి యావరునిబిల్చి కన్నెనిచ్చి వివాహము నేయుటగాని జరిగెనా ? అది కాముక వ్యాపారమే కానిచో నారహస్యవర్తనమేల ? అది తండ్రికిష్టములేని కార్యమని ప్రభావతి యెఱుఁగును. మనమును నెఱుఁగుదుము.

ఇక సూరనగారి ప్రభావతియుఁ గేవల నిర్దుష్ట స్వభావురాలు గాదు గాని యంతకంటఁ గొంచె ము త్తమురాలని చెప్పవచ్చును. ప్రభావతీ హృదయ మున మోహబీజాగోపణము చేసినది పరమేశ్వరి. మొదలు ప్రభావతి యా పరమేశ్వరీ వరప్రభావ జనితయే ! తనపుట్టువునకు హేతుభూతురాలయిన మహా దేవత ప్రత్యక్షమై 'నీకొఱకీపురుషుని సృజించితిని. నీ బిడ్డఁ డీపురమేలు'నని యనుగ్రహించి వరమియఁగాఁ దదాదేశము శిరసావహించి వరసిద్ధి కెదురు చూచుటయే ప్రభావతిపని. మఱియుఁ బ్రద్యుమ్నుఁడు యదుకుమారుడని యామె యెఱుఁగదు. పరమేశ్వరియు నా రహస్య మెఱిగింపలేదు గనుక మొదటఁ గులవిగోధియెడ మనసు నిల్పఁదగునా యని యామె సందేహించుట కవకాశమేలేదు. పదపడి రసభావమువెల్లి విరియు కాలమున శుచిముఖి ముఖమున నారహస్యము విన్నది. ఆ విన్నప్పుడయినను గొంత వెనుకముందులు విచారించి యాదవుని వరించుట స్వకుల హానిహేతువని మనసు మరల్చుకొనవచ్చును. కాని యామె యట్టి విచారము లేకమైనఁ జేయలేదు. అందుచేతనే ప్రబంధప్రభావతియుఁ బితృ తిరస్కారమొసరించిన పాపమునఁ బోయినది కాని కేవల నిర్దుష్ట రాలుకాదు. కాకున్న మిత్ర వాక్యమును బిత్రివాక్యమును, దేవతావాక్యమును

గ్రహముగ నుత్తరోత్తర బలాధికములు గాన దేవతా వాక్యానుసారము వర్తించిన మన ప్రభావతి మిత్ర వాక్యానుసారము వర్తించిన పురాణప్రభావతి కంటఁ గొంచెము నయము. మఱియుఁ బురాణప్రభావతికి భర్తృసమాగమ కాంక్షయే లక్ష్యము. ప్రబంధ యవతీకిఁ బుత్రజననమును దద్రాజభావమును లక్ష్యము. ఎంత భేద మున్నదో చూడుఁడు.

లక్ష్యములఁ బట్టి వర్తనను సమర్థింపనగుచోఁ బ్రభావతి వర్తనము సమర్థ నీయమే ! మాతృత్వముఁ దాల్చుటయు జీవత్పుత్ర యగుటయుఁ బుత్రాభ్యుదయము చూచుటయు నేకదా స్త్రీత్వమునకు సత్ఫలములు. అట్టిసత్ఫల నిరీక్షయు దేవతావాక్య విధేయతయుఁ గారణములుగాఁ బ్రభావతి నెఱపిన పురుషకారము కేవలము దుష్టము కాదు. అయినను సూరస గారు తలఁచినచో నీ పాత్రనింకను జక్కదిద్దు నవకాశము లేకపోలేదు. ప్రద్యుమ్నుఁడు యాదపుఁ డని శుచిముఖ తెలిపినపుడయినను బ్రభావతి కొంత ధర్మ సంకట స్థితిలోఁ బడుటకు నవకాశ మున్నది." కటకటా ! పితృకులవైరిని నాకు భర్తగాఁ బరమేశ్వరి యెల్లునిర్ణయించె ? దీనిని నాతండ్రి యెల్లు పైచును ? నేను పితృభక్తి నెఱపుదునా ? పతినయా గమముఁగోరుదునా ? ఒకటఁ బరమేశ్వరికిని నొకటగురునకును నవిధేయురాల నగుదునుగదా !" యని ధర్మా ధర్మ విచక్షణ నెఱపి తునకు నవశ్యం భావియగు విషయముకాన భర్తృ సమాగమ యత్నము చేసిన బాగుగ నుండెడిది. అట్లు జరుగమి శోచనీయము గానే యున్నది. పరస్పర విరుద్ధభావ సంఘట్టన కల్పించి పాత్రల శోధించుట బంగారము పుటమువెట్టుట. అప్పుడు కాని వన్నె తేలదు. 'పేక్కిపియరు' నాటకములను నాంధ్రభారత గాథలను జదివిన రసికులకి ధర్మము విదితమే. సూరసగారి కళాపూర్ణోదయమునను నట్టి ఘటనలున్నవి. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమున నట్టి రచన కవకాశ ముండియు దానిని గడపి పుచ్చుట యొక లోపము గానే గణింపఁ దగ్గును. ఆలంకారిక వచనమును బట్టి స్థాయి భావమునకు సజాతీయ విజాతీయ భావములచేఁ దిరస్కారము జరుగఁగూడదు. అది రసభంగ హేతువు. ప్రద్యుమ్ను సరేదుఁ బ్రభావతికి నిల్చిన రతి యను స్థాయి భావము పితృధయాది విజాతీయభావ తిరస్కృత మయ్యెనేని రస పోషణమునకు న్యూనత వాటిల్లు నని శాస్త్ర వచనము. దానికి విధేయుఁడై సూరనార్యుఁడు స్వతంత్రింప లేకపోయెను. రసపోషణమునకు భంగము రాకుంజఁ జేయునెవమునఁ పాత్రపోషణమునకు భంగముఁ గల్గించుకొనెను. ఒక్క శుచిముఖ పాత్రయెడఁ దక్కి దక్కిన వానియెడ నాచ నయంతగా శ్రద్ధ వహింపలే దేమో ? యనియు శంక పొడముచున్నది.

మూలముల యందుఁ జంద్రవతీ గుణవతుల వివాహములకును బ్రధాన కథకును బోరానిపోత్తు లేదనియు నవి హతాత్పంభవములనియు ముందు తెల్పితిని.

ప్రబంధమున నాలోపము పూర్తిగఁ బరిష్కృతమైనది. “ఎట్టి యర్థమును దగు ల్కొనఁ దిపియక వెలివ్రానిచ్చునె బుధుఁడూహించి చేయు సుకవిత్వంబుల్”. తత్సంపాదనార్థము సూరనార్యుఁడు చేసిన కల్పన చిలుక రాయబారము. ప్రభావ తీకిఁ బ్రద్యుమ్ను తోడి వివాహము పరమేశ్వరి యాదేశించినట్లే చంద్రవతీ గుణ వతులకు గద సాంబులతోడి పివాహములు నారదుఁ డాదేశించెను. అక్కఁ వెండికి హంసి దూత్యము నడపుచుండఁ జెల్లెండ్ర వెండికిఁ జిలుక రాయబారము నేయఁ చుండెను. ఈ రెండు కార్యములును, గుడి యెడమలుగా మొదట నుండియు జరుగుచునేయున్నవి. మాతృనది పుట్టిన చోటనే యుపనదియుఁ బుట్టినది. అవి సంగమించు ప్రదేశము తీర్థభూతమైనది. ఇంగు హతాత్సంభవతీ లేదు. ప్రభావతివలెఁ జంద్రవతీ గుణవతులను భర్తృసమాగమకాంక్షిణులై యుత్కంఠ తోనే యుండిరి. గద సాంబులకుఁగూడఁ బ్రద్యుమ్నునకువలెనే నూర్న వధూ సంగ మాపేక్ష యుద్ధయాత్రాప్రార్థనలక మైనది. ఒకరికిఁ దెలియకుండ నొకరు వజ్రపురి యాత్ర “నా భాగ్యవిలసనంబ ” యని “నా భాగ్యవిలసనంబ ” యని లోలో మురిసిరి. ప్రద్యుమ్నుఁడు విరహార్తుఁడై దెసలకుఁ జేతులు సాచి “కృప నెఱిగింపరే కీరో త్తమములార ! వజ్రపురికిఁ బోవువారె మీరు ?” అని ప్రార్థనాపూర్వ దీనాలాపములు పలుకుచున్న సమయంబున సభ్యమార్గమున నెగురు చున్న శుకము కారుణ్యమున నిల్చి యాతని యిచ్చిన పత్రికఁగైకొని దానిని శుచిముఖకి మోచికొని వచ్చియిచ్చుటయే యీ రెండు గాఢలయొక్కయు సంగమ స్థానము. పదఁపడి హంసి చంద్రవతీ గుణవతులఁజేరి “మీపతులిట వచ్చుట కుచితోపాయము మిగులఁ దడయఁ కొక్కటి నేనాపాదించెద ” నని వారిమైత్రి సంపాదించుటయే యవి మఱింత సన్నిహితము లగుట. రెండంశములును శుచి ముఖ పోగునకుఁ తగుల్పడి యేక మయ్యెను.

ఇక భద్రనటుని విషయము. వానికి ప్రబంధమునఁ బ్రాధాన్యములేదు. ఉండను గూడదు. ఆవిషయమువైని వివరించితిని. నటునకును పటువులకును జరిగిన సంవాదమున విశ్వంధరుఁడు పటు వచనంబు లుపశ్రుతిగఁ జేకొని తదను సారంబున వజ్రపురప్రవేశంబును వజ్రనాథ వినాశంబును సతి సుకరంబులుగ మనంబున నిశ్చయించుకొననే కాని భద్రున కారహస్యము తెల్పలేదు. పురాణ మునందువలె ప్రద్యుమ్నాదులతో వాని జేతఁజేసి పంపను లేదు.

మఱియు నిందుఁ గృష్ణుఁడు యదుకుమారులను వజ్రనాథ వధార్థమే నియోగించెనుగాని కన్యా సంస్కరూపమైన యానుషంగిక ఫలము వారి కెఱిగింపలేదు. ఆ విషయమునయ్యనఘుఁడెఱిగియు నెఱుంగనట్లయుండి పితృగౌరవ మును దక్కించుకొనెను. ఆ కార్యమంతయు దూతీముఖముననే నడచినది.

అదియునుగాక సూరస రామాయణగాధనుగాని రంభాభి సరణముగాని ప్రద్యుమ్నుచే బ్రదర్శింపఁ జేయలేదు. ఆ కథలు దానవులకు నమ్మతములు కావనియే వానిని విడిచి గంగావతరణాది నాటకము లాడించెను.

ఈవిధముగా ననౌచితినీ బరిహరించుట యసంగత వ్యాపారముల సుసంగ తములుగఁజేయుట లోనగు వస్తు నన్నివేళ చాతురిని గొనియాడిన పిమ్మట మన మీకావ్యమున విచారింపవలసిన దింకొక్క విశేషమున్నది.

శుచిముఖ పాత్ర నిర్మాణశక్తి.

పురాణమున శుచిముఖకి స్వతంత్రతలేదు. అందు నింద్రోపేంద్రుల యానతిని దలఁదాల్చి వారు చేయుచున్న పనుల భక్తిమైజేసి యెప్పటి కప్పుడు వారి కెఱిగించుచు వినయవత్తియైన పరిచారికవలె సంచరించినదే కాని తానైతల వెట్టినట్టియుఁ జేసినట్టియుఁ గార్యమొక్కటియు లేదు. ఇఁకఁ గావ్యముననో కథ యంతయు శుచిముఖ వశముననే నడచెను. ఆహంసీమత్వల్లి, యుపాయములు గానక తదన్వేషణ తత్పరులై యున్న యింద్రకేశవుల కుపాయము లుపదేశించి గురుత్వము నెఱవెను. వారికార్యము సాధించివెట్టి మంత్రిత్యముచేసెను. దాని ప్రాధగుణ వర్తనములు వర్ణించుటకుఁ గథయంతయు వివరింప వలసినదే కాని యట్టి డిట్టిదని విశేషణ పరంపరఁ గురిసినఁ జాలను. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము పేరుచెప్పి సంతనే శుచిముఖపాత్ర మనోగోచర మగును. దానికిఁ గారణము కవి, యాపాత్రకుఁ గలిగించిన ప్రాధాన్యమే. కథలో నేది ప్రధానపాత్రయో దానినే తత్కర్త సర్వాంగ సుందరముగాఁ జిత్రించును. ఈకథలో శుచిముఖ వంటి సర్వాంగ సుందరమైన పాత్ర యింకొకటిలేదు. దాని సలిప్రాధముగఁ జిత్రించుటయే యే తత్కావ్యరచనా ఫలితార్థముగా సూరనార్యుడు తలఁచి యుండును. ఈ ప్రాధిమ్య పురాణమున లేమిఁజేసి యిదియు మూలమునకు వన్నెఁ జెట్టిన విషయములలో నొకటిగ భావించవలెను.

శుచిముఖ కార్యరంగమునఁ బ్రవేశించు నప్పటికిఁ బను లేముఖమున నున్నచో, యేవెంట నడచుచున్నచో విచారితము.

ఇంద్రుడు ద్వారక కేఁగి శ్రీకృష్ణనితోఁ దన పడిన బన్నములు విన్నవింప వానుచేపుడు “ఆ దుష్టరాక్షసు సాధించుటకుం బ్రయత్నము తగం గావిత మేకాగ్రతఁ.”

“నీవు నుపాయాన్వేషణఁ గావింపుచునుండు మల్పకార్యంబదిగా దేవెరవునఁ దత్పరి చొరఁగావలయునొ, యెవ్వరోర్వగలరో వానిఁ.”

అని యుపదేశించి పంపెను. పదఁపడి.

“వనజాక్షుండపు డింద్రకార్యము దెసఁ వర్తిల్లు చిత్తమున్నతో ననికొక వజ్రపురంబు సొచ్చుట కుపాయాన్వేషియైయుండి.”

వటువాక్య క్రమంబంతయును నిజాపేక్షకు నుత్తరంబుగ గ్రహించి దాని నుపశ్రుతిగఁ జేకొనెను. వటువాక్యములవలన శ్రీకృష్ణుఁడు గ్రహించిన విషయము నటవేష భారుడై తనపక్షమువాఁడు వజ్రపురము ప్రవేశింప వచ్చు ననుటయేకాని తత్ప్రయోజనంబున కరుగ నన్తుండెవఁడో యతనికిని స్ఫురింపక విచారమునఁ బ్రవర్తిలైనను.

ఇక నింద్రుని విషయము. ఇతఁడును గార్య భారమంతయును వాను దేవునిమీఁదనే పెట్టి యూరకొనక స్వవిషయము గనుకఁ దనచేతనైన యుపాయములు తానును నన్వేషించుచుండెను. వజ్రనాభుఁ డెప్పు డేమటుపాటున వచ్చి వైబడునో యను శంకచే నింద్రుఁడు వానినర్తన లెప్పటి వప్పుడెఱుంగఁ గోరి వజ్రపురమునకు రాక పోక లొనర్చు హంసములం బిల్చి వేగునడపఁ గోరెను.

“మాకంటె వాఁడు మునుపుగ

నేకార్యము సేయఁగలఁడో యెఱుంగము, మీరల్

జోకగఁ దత్పురి మెలఁగుచు

నాకే దొక పనికి వేగునడపఁగవలయున్.”

“ప్రతి దివసంబు వాని నగరంబునఁబుట్టు విశేషముల్ భవ

స్మృతి పన నన్నియుండెలిసి మాకెఱిగించుట మీ ప్రయోజనంబు.”

ఇంద్రుఁడు హంసలవలన నాసించినది యీమాత్రమే. ఇక నాతఁడు చేయుచున్న యుపాయాన్వేషణ మెట్టిదో యెఱుంగరాదు. అతనికిని నది మనో గోచరము కాలేదు. కేశవునకు వటువాక్యము నలన మార్గము పొడకట్టినది కాని దాని నడచు యానిని చిక్కలేదు. కనుక నిర్వురకును భావికార్య మగోచరము గానే యుండెను. ఆ సందర్భమున శుచిముఖ కార్యరంగమునఁ బ్రవేశించి తొల్ల వజ్రపురమునఁ దానెఱిగిన రహస్యవృత్తము నెఱిగించి యవేక్షిత ప్రయోజనానుకూల్యము నెఱవెను. స్వప్న కథయుఁ జిత్ర వృత్తమును గారణములుగాఁ బ్రభావతి ప్రద్యుమ్న శీఘ్రాయనంబునకు నుద్యోగంబు తద్దయుండేయుట సంభావితంబు గావున నాయువిద కందర్పరాగము దేవకార్యమున కుపకారంబగు నని పరమోపదేశము చేసినది. ఈ యుపదేశమున కింద్రుఁడంత మెచ్చునో చూడుడు. అతని వేయికన్నులును నొక్కువ్వుడి విప్పారినవి. అర్థించిన దానికి కోటి మడుంగులు లభించినది.

“మీఁది కార్యంబునకుం బర్యాకులిత భావంబునం జేసి త్రోవఁ గానక దీనతనున్న మాకు మాపాలి భాగ్యదేవత యీవిధంబున నిన్ను నన్నిటికి నాథారంబుగా ననుగ్రహించెగావున దేవకార్యంబు కడముట్ట నిర్వహించుటకు నీవ తక్కు నొరులునేరరు.” “ఆ యిద్దఱకును శీఘ్ర సంగమం బెవ్విధంబున నగు, నది నీవ యెఱింగి సంఘటింపు”మని తన కృతజ్ఞతను వెల్లడించి శుచిముఖని స్తుతించి

తక్కుగల కార్యభారమంతయు దానిమీదనేపెట్టి చేతులు జోడించి నిలబడి రాజ్యభిక్ష వేడెను. శుచిముఖ యతనికిప్పుడు వేగునడపు పట్టగాదు. మంత్రముపదేశించిన గురువు, కార్యము సాధించు మంత్ర. శుచిముఖ పాత్రమున కలంకార భూతములగు బ్రధానగుణములు రెండు. ఒకటి బుద్ధివైభవము. రెండవది వాక్యవైదగ్యము. ఆహంసి వర్తించిన ప్రథమ రంగముననే యీ రెండుగుణములును విస్పష్ట శోభతో వెలుగొందెను.

హంసలు వజ్రపురమునఁ గన్యకాంతః పురమున నొక్క సరోవరంబునఁ బరగు తఱి సామ్రాజ్యలక్ష్మీ సాక్షాత్కారాను కారిణియైన ప్రభావతీ తాను వేకువను గన్న యద్భుత స్వప్న వృత్తాంతమును దనచెలి కెఱిగింపఁ దొడఁగెను. ఆమత్తకాశినుల యుత్తర ప్రత్యుత్తరంబుల వెంబడి యెఱుంగనైన విశేషములేవనఁ బరమేశ్వరి ప్రభావతీదెన నుప్రసన్నయై చిత్రఫలమున నొకనుం దరాకారుని రూపమువ్రాసి “యితఁడ నీవల్లభుండు. ప్రద్యుమ్నుడనియెడు ప్రభు కుమారుండు, మీకు నిద్దఱకును జనియించినట్టి పుత్రుఁ డీపురినేలు”నని వరమిచ్చిచేనుట. ఈ మాటలు చెవిని బడినంతనే వజ్రనాభునకుం గాలము చేరువౌట శుచిముఖ నిర్ణయించినది అట్టి నిర్ణయము చేయుటకెంత యెన్నిక నేర్పండవలయునో విచారింపుడు. ఆయెన్నిక యెట్టిదో శుచిముఖయే వివరించి తెల్పెను.

‘ఆయింతి ప్రద్యుమ్ను జాయగాఁబలికిన
కౌరిమాటకు బొంకు కలుగఁబోదు,
దనుజవిరోధి పుత్రునకు నా దుష్టదై
త్యుండు తనంతఁ దనూజ నొనఁగఁబోడు,
ప్రద్యుమ్నుఁ డట్లు ప్రభావతీ పతియైన
దానవునకుఁ బోరు తప్పఁబోదు,
వజ్రపురము ప్రభావతీ కొడుకేలుట
యనురకు జయమైనఁ బొనఁగఁబోదు.

చిత్రఫలకంబు ప్రత్యక్ష సిద్ధమగుటఁ
జేసి యీ కల యధిక విశ్వాసయోగ్య;
మదియు వేకువ గావున నచిరభావి ఫలము.

ప్రభావతీతనయుండు వజ్రపురమేలుట కింత కార్యకలాపము జరుగవలె ననియు, నదియు జరిగి తీటుననియు నూహించుటయే శుచిముఖ బుద్ధి బలఫలము. ‘తనబుద్ధి నిర్ణయమున నించుకయుఁ బొరపాటులేదని చాటుటకో’ యన ‘జేవేంద్ర ! నీవెంచి తెలిసికొను’ మని హంసి పన్నదము చఱచినట్లు పలికినది. ఎన్నిహంస లాస్వప్న కథను వినియుండలేదు ? అందొక్క దానికేని యీ కార్య

కారణ ప్రపంచము గోచరించెనా ? వాని కాబుద్ధి ప్రకాశము లేదు. శుభముఖిది యచ్చపుబుద్ధి. దాని కగమ్యములు లేవు. కనుక స్వప్నమునకు వ్యాఖ్యానము సేయుటయే హాసీయొక్క మతివనకు నిదర్శనము.

మఱియు శుచిముఖ తనభర్త పంపున శతమఖునకు వార్త విన్నపంబు సేయనదియై వచ్చి యభిముఖయై నిల్చి ప్రసంగించుటకు దొరకొనుటతోనే యెంతవచన సారస్యము కురిపించినదో చూడుడు. వచ్చిన మొగముననే తానెఱిగిన విషయమును రెండు మూడు పొడిముక్కలతో నెఱిగింపరాదా ? అదినీరస పద్ధతి. శుచిముఖవచన రచనా ప్రక్రియ రసమయము. రిపునగరము చేరెడి తమ్ము నిండు డనుమానింపకుండునట్లు మునుముంద క్షమాపణవాక్యము విన్నవించినది. పిమ్మట 'నటుచనక హంసములకు మేత నడచునే' యని తమ వర్తనమునకు నుపపత్తి కలిగించి నిర్దోషతచూపినది. పిమ్మట కథనందుకొని పూసగుచ్చిన క్షేయర్థమును వెలివ్రాకుండ, 'బుధుడూహించిచేయు నుకవి త్వము' వలె, జెప్పినది. ఆకథా కథనమునందుగూడ శబ్ద సంస్కారము జాతి నీక పునరుక్తిదోషంబు ఏంతఱోక ప్రకృతార్థభావంబు పాడుకో నడుకుచు నుపపత్తి యత్యుద్ధితముగఁ బూర్వోత్తర విరోధమొదవకుండ బహు తపఃఫల మైన తనపలుకు నేర్పును వెలయించినది. బృహస్పతి ప్రముఖమహర్షి సంవాదము లాలించు దేవేంద్రునకుఁగూడ దాని వచనరచనావిచక్షణత్వంబు చిత్తంబునకుఁ గ్రొత్తయింపు సొంపు సంపాదించ నతఁడు "ఓ వరటామణీ ! విహంగయోషవే ? భాషాప్రావీణ్యముచూడ వాగ్దేవతవ్రా ? కాక యాకె దిద్దిన కవివ్రా ?" యని మెచ్చుగొల్పు పల్కులు పల్కెను. ప్రసక్తమైనది గనుక దనపూర్వం జెఱిగింపక మానరాదనియు సల్లెఱిగించుటయు మన్ననకు హేతు వగుననియు నూహించి శుచిముఖ,

“విను నురేంద్ర ! పద్మజుని తేరుదివును నా

రంధ రాఖ్యుడగు మరాళవిభుని

బిడ్డనేను వాణివెనుపంగఁ జెరిగి త

ద్విమల శిక్షగంటి విద్యలెల్ల ”

నని పూజ్యపాదులయిన తన గురుజనులఁ జేర్కొని తన గొప్పదనము నిండునకు వ్యంగ్యప్రధానముగాఁ జెల్పెను. ఎప్పటికయ్యది ప్రస్తుతమో యప్పటికది సరసముగా మాటలాడి యెదిరి హృదయముఁ జూటగొను నేర్పరి తనమే శుచిముఖి వాక్కునకుఁ దొడవు.

పిమ్మటఁ దానెఱిగిన విషయము చక్రికి విన్నవించునదై శుచిముఖి యింద్రునిపంపున ద్వారవతికేగెను. అప్పట్ల శ్రీకృష్ణుఁ డప్సమహిషీ సహితుఁడై

యాల యోషవన సర స్తీర మండపవ ర్తియై యుండెను. హంసి యతని దవు దవుల విలోకించి తెలిసి 'యితని నెఱిగించుకొనవేళ యిదియ యనుచుఁ దానొక్క తయె రక్కసులగొంగ చెంగటికి నల్లనల్ల నడచి ' నీకొక్కమాట చెప్పఁగ నన్న మర విభండు పనిచెను. అదియేకాంతపుఁబ "ల్కని విన్నవించెను. కృష్ణుడు సతీ సమేతఁడై వినోదించు సమయమే తగిన యదనని గ్రహించుట హంసీమణి యొక్క సమయజ్ఞతకు గుర్తు. మఱియు నదరు బెదరు లేక నిబ్బరముగ లోక నాయకు సంతవానిఁ గదియవచ్చి "నీకొక్కమాటఁ డెల్ప నన్నమరవిభండుపనిచె" ననునప్పటి దానిదిట్టతన మవరోధ జనమున కరుదయ్యెను. మఱియుఁ దన తనయుఁడు రాక్షసువైఁ జనియెడు నని రుక్మిణికి ననమ్మలేమగునో యను శంకఁ జేసి హంసాంగన యేకాంతపుమాట గలదని చెప్పెను. ఈ యుత్తరార్థము కృష్ణుఁ డూహించెనో లేదోకాని తత్సూర్యవాక్య క్రమముచేతనే యాపులుఁగుపడఁతి యొక్క మాటనేర్పును బుద్ధికాశలమును మెచ్చి యేకాంతమిచ్చి దాని ప్రసంగము విని,

“వడుగుల పల్కువశ్రుతిగ వారకమున్న సునిశ్చితత్వముం
బడసిన కార్యపద్ధతికిఁ బట్టి పథావచన క్రమంబుచే
గడమ సమర్పితంబగుడుఁ గంజ దళాక్షుఁడు సంతసితై, నే
ర్పడియెను వశ్రనాథపథ భారవహుండిపుడంచు నాత్మలోక ”

కృష్ణునకుఁ గూడ నుత్తరకార్య పద్ధతి స్ఫురింపకాలోచనా మగ్నుఁడై యుండుటయు నది హంసిచేతనే సమర్పితంబగుటయుఁ డెల్లమే.

యదూర్ధ్వహుఁడు శుచిమఖిని నమ్మఁ దగిన బంటుగా నాత్మీయగా భావించి కాఁదగిన రహస్య కార్యక్రమ మంతయు నెఱిగించి ప్రద్యుమ్నువై దితి నుతునకు వేడ్కపుట్టంగఁ జెప్పి యవ్వీడు చొరఁగ మురలఁగొను, మాతఁడై వచ్చు మదనుఁడంత 'ననియొక ప్రయోజనము నిర్దేశించెను. దాని నుపయోగింపఁ దగిన యవాంతర కృత్యములుఁ దత్తదుపాయంబులాయన యెఱిగింపలేదు. “అవన్నియు నీవ యెఱుంగుదు. పొమ్మని” తనకు దానియెడఁ గల పరమవిశ్వాసమును, నెఱుంగఁజెప్పెను. భారతోద్యోగ పర్వమునఁ గృష్ణుఁడు రాయభారమున కేగుతఱి నిట్టిచే ధర్మజనివాక్య మొకటియున్నది. “పొమ్మివ్వడ నీకు నేను బుద్ధులుసెప్ప ” అని యుద్ధిష్ఠిరుఁడు కృష్ణునుద్దేశించి పల్కిన పల్కది. ఆనంద ర్థమునఁ బొండవుఁడు తన్నంతగా నమ్మి తనవై నెంత భారముంచి యాత్మార్పణము గావించెనో యీసందర్భమునఁ గృష్ణుఁడును హంసి సంతగానమ్మి దానివై సంత కార్యభారముంచెను.

హంస లాకాశమార్గమున మరలిపోవునెడఁ బ్రద్యుమ్నుఁడు కానవచ్చెను. జేరుగనున్న వీరశృంగార కార్యములకు మూలభూతుఁ డతఁడే కాన సతనిహెచ్చే

రించి ' మనసు లోయరసి పోవలె ' నని శుచిముఖ ' అల్ల యతః డితండ కావ
లయు నవశ్యమీ వరపురుషుతో మాటలాడి చేనుట మనకు మే ' లని యతనికి
వినఁబడునట్లుగఁ దోడి యంచలతోఁ బల్కి యతనికి వెఱఁగు గల్పించి ధరణికి
డిగెను.

నిజమారసిన, బ్రదుక్కున్న వజ్రపురమునకుఁ బంపు భారము కృష్ణనిజేయ
య్యుఁ గంటఁబడిన ప్రధానవస్తువు నొరసి చూడక యూరిక పోవుటేల? యని
శుచిముఖ పన్నిన కల్పన యిది. అందును దాను చెప్పఁదలఁచిన విషయమునెడ
నతికుతూహలము కల్లుటకై " అల్ల యతః డితండ కావలయు " నన్నది. ఈప్రోథ
త్వము వర్ణనాసీమ నతికరించెను. పదపడి యాతఁ " డిచ్చట నెవ్వనితో నేమి
మాటలాడవలయు నతనిం బిలిచి సంభాషింపుఁ " డన శుచిముఖ యఖిలజన
మనోహరంబైన మధురస్వరంబునఁ జెప్ప హరికొనెను. శుచిముఖి వాక్యము
లతినిపుణములే కాక మధురములనియు భావింపవలెను. ఆవిశేషమును గవి
పెక్కుచోటులఁ గొనియాడెను.

" సహజ మాధురీ ధర్మిణ వాణీ రామణ్య

కంబు, కార్యక మనీయంబున నినుమడించి

బిడౌజ నిబిడౌజఁ జేయుచుండ నిట్లనియెను. "

1. ఆ. 129. ప.

" శుచిముఖ యఖిల జనమనోహరంబయిన

మధురస్వరంబున నిట్లనియె. "

2. అ. 43. ప.

" అంత సంచే చెలువ చెలువంపుఁజెలుపు

గులుకు కలికిపలుకు కలకలంబు వీనుల

కపూర్వపర్వంబగుచుఁ బర్వచుండ నిట్లనియె. "

2. ఆ. 51. ప.

" వీనులకు సుధారసముల

సోనలు వర్షించు మృదుల సుస్వరఫణితిఁ "

" కావ్య నాటకాలంకారగాన మదనశాస్త్ర

పరిచయ మహిమంబు జాలపాదభామినీ మణి నెఱవె. " 4. ఆ. 63. ప.

మాటనేర్పలేని బుద్ధికుశలత వ్యర్థము. సంస్కార పూతముగాని మాట
నేర్పకూడ వ్యర్థమే. సంస్కార పూతమయ్యుఁ గలుగలే దూషితమగు నేని యది
యు వ్యర్థమే. బుద్ధికుశలతయు, సంస్కార పూతమగు వాక్కును, నావాక్కు
నుపయోగించు నేర్పును, దాని కనురూపమగు సుస్వరసంపన్నతయు, నొక్కచోఁ
గూడి యుండుట సృష్టి కలంకార భూతిము. శుచిముఖి కీనుగుణము లన్నియుఁ
గలవు. ఆహంసి పెదవికడల్చిన మోహనాస్త్ర మగుట కీ గుణసముచ్చయ మే
కారణము.

ప్రకృత మనుసరింతము. శుచిముఖ ప్రద్యుమ్నుని శత్రుసూచనతాకుతూ హలము నొరసి చూడఁ దలఁచినది. ప్రసంగముఁ దిగుచుటకు మున్నే తామింద్ర కేశపుల యాజ్ఞలుధరించి యొకచోటి కేఁగుచుండుటయుఁ దమయెడ నాయుండ్రో పేంద్రులుచూపు మన్ననయుఁ దాము కాశ్యపులగుటయు లోనగు నాత్మేచ్ఛాదార్యమును సూచించి యవి ప్రాకృతపక్షులు కావని యాతఁడుఁగూడ గౌరవింపఁ దగు నట్లుగాఁ జేసినది. అప్పట్లనే “మేము మఱి యెవ్వరితోడను మాటలాడఁగా వచ్చె దమనియు, బ్రస్తుత ప్రయోజనసిద్ధికి నీ యనుగ్రహము గాంచిపోవుట మూల” మనియు మఱిగొంత సూచించినది. ఏకాంత ప్రసంగ యోగ్యమైన విషయము సంతకంఁప నెక్కువ చెప్ప వలను పడదు. సమయజ్ఞురాలగు శుచిముఖ కా నీతి యొరులు నేర్వవలెనా? ఏకతమునఁగూడ నతనితోఁ జెప్పిన విషయమతి స్వల్పము “వజ్రనాభుం డనియెడు నొకదైత్యుఁ జేంప యత్నము సతతంబునునడచుచున్నది బహు దినములనుండియును హరికి దేవేంద్రునకుఁ.”

“తమకంఁప మున్ను వాఁడే

తమ మీఁదట నేమికిఁడుఁ దలఁచునోయనుచుఁ

మము వారు వేగుఁ బంపఁగ

నను రాహితు వీటికిప్పు డరిగెద మనఘా!”

యని మాత్రము చెప్పినదే కాని తద్వధార్థమై మీతండ్రి నిన్నే యనుప నున్నాఁడని తానెఱిగిన వివరమును దెల్పలేదు. అప్పటి కంతయే ప్రస్తుతము. ఎన్ని రహస్యము లయినను నుబ్బినీక పుక్కిటఁ బట్టి యుంచుటయు, సమయమగునెడ నొక్కొక్కటియే ప్రయోగించుటయు దాని నీతి. మఱియు ‘సరసిజనేత్రు దక్షిణ భుజంబపు నీ’వని పల్కి భావికార్యమును గొంత ధ్వని తము చేసెను.

శత్రునధ యత్నము విన్నంతనే శంబరారి రక్తముప్పొంగి “మరుత్కం టకు పీఠ మడఁపనె, నన్నొకనినె పంపినను దమ నియోగ బలమునఁ” అని బరవసము చేసినట్లెను. అపేక్షిత ప్రయోజనాను కూల్యము కలిగెను గనుక శుచిముఖ తలయూచి మెచ్చినది. కాని ప్రద్యుమ్నుఁడు ప్రభావతీ సంగమా పేక్షుఁడుఁడయిననే కాని వజ్రనాభ వధార్హుఁడు కాఁడుగదా! అతని మనస్సును దత్తారాభి ముఖము సేయుటకదియే యుచిత సమయము. కనుకనే హంసి దమజకన్యకారూప వర్ణన ప్రారంభించి యప్రత్యక్ష విగ్రహమును బ్రత్యక్షము సేయుటకో యన నెన్నో యుపములు నెన్నో యుత్పేక్షలు కల్పించి వర్ణించినది. ఉపమాతిశయోక్తి కామధేను బిరుదాంచిత యారీతిగాఁగాక పొడిమాటలతో వర్ణించునా? పిమ్మట పార్వతీ దత్తమైన చిత్రఫలక వృత్తాంతమును దెల్పి ‘యా యాకృతి పాలుపంతయు భవదాకృతిఁ’ గని ‘యతఁడితండ’ యనుకొంటిమి.’

అని యతనికి మిక్కుట మగు నాసఁగొల్పి మఱి నిల్వక పోయి వచ్చెదమని యెగిరి పోయినది. గాలము వైచి మీన కేతుని బట్టినది.

ప్రభావతీ రాగమును బోపించుట, వజ్రనాభ ముదల సంపాదించుట, యను గార్యద్వయము శుచిముఖికి మిగిలిన కర్తవ్యము. తత్ప్రయోజనసిద్ధికిఁ బ్రభావతితోడి చెలిమి గలిగించుకొనవలెను గనుక శుచిముఖి తఱివేచి యుండెను. తఱివేచి యుండుట, తఱితోఁ దగిన మాటలాడుట, దాని నై జములు. తొందర పడి పని చేయదు, తొనకి మాట లాడదు.

ప్రభావతి రాగవల్లరితోఁ బ్రమదవన విహారము నల్పి తంతన్యమానకంతు సంతాపయగుచుఁ దొల్లిటి చిత్రఫలకమును దెప్పించి యక్కునఁజేర్చి సాక్కుచు నున్నరనుచుఁ గాంతాళంబునఁ బొరలుచు విరహ భర విహ్వల యగుచుండఁగా సమీపమునఁ బొంచి యున్న శుచిముఖి. “ఇత్రన్వి చిత్తంబునడసి యేచెలిమి కలిమి హత్తించుకొనుటకు ననుగుణంబగువేళ యదియ యటంచు నూహించి మదిని దగు నుపాయంబు వితర్కించి యపుడు యద్భుచ్చసహిత నాతెజన యెదుట నల్ల నల్లన నడ్డముగ నరుగుచు సవిమర్శ దృష్టిని బలుమఱు మరలి మరలి చిత్ర ఫలకంబువంక వీక్షించెఁ గొంతసరి గడచుదాక నొకవింత సరణి మీఱ”. ఇంత దనుక మనము శుచిముఖి యొక్కమతి పసయు మాట యింపును బలుకు నేర్పును మాత్రమే యెఱిగితిమి. ఇచ్చట దాని నడల గరువతనముఁగూడ సూచితమైనది. ఎంత క్లిష్టసమయమో చూడుఁడు. ప్రభావతీ రాగవల్లరులు తామై హంసిని బిలిచి యడుగుట కవకాశములేదు. పోనీ, హంసి యేనియుఁ దానై పిలువనిపేరం టముగాఁ బోయి దెబ్బాటుగాఁ బ్రసంగముఁ దిగుచుట వేలవత్సము. చిత్రరూప ప్రకృతవిషయముఁ దానెఱిగినట్లు నటించుట, తద్వారమున వారిచేఁ బిలిపించు కొనుట యుద్దిష్టములు. ఆ యుద్దేశములు చేష్టాసాధ్యములు గాని వాక్య సాధ్యములు గావు. ఇచట నోరువిప్పి పలుకుటకు నవకాశమే లేదు. కాలుకదల్చుట కన్ను త్రిప్పటయే ప్రయోగార్హములయిన యస్త్రములు. ఆ యస్త్రములే శుచిముఖి గరువతనముతోఁ బ్రయోగించినది. అవియు నమోఘములయిన లక్ష్యభేదము లయ్యెను. పాత్రము సమగ్ర సుందర మగుటకు నాకారేంగితి చేష్టాదులన్నియు ననురూపములుగ నుండవలెను. ఒకచోఁ గొఱఁతపడిన సంతయు వికృతమే యగును. ఈ శుచిముఖి పాత్ర సర్వాంగ సుందరమునుటతో యనఁ గవి దాని చేష్టల సొంపును వర్ణించినాఁడు.

శుచిముఖి తిరిగి తిరిగి ఫలకముపైఁ జూడులు పఱపుటచే దానికే మేని తల్లిఖత పురుషవద్య వివరము తెలియునేమో యని ప్రభావతికాన పొడమి యా మాట చెలితోనన్నది. ఆ పలుకు తన్నుఁ గూర్చి పలుకుటయే గనుక హంసి యామాట యందుకొని తానాచిత్రంబు నబ్రపడి చూచుటకుఁ గారణము

వినుమని 'మున్నొక్కచోట నొక్క పురుషుంజూచి, తత్సమాన రూపుని మఱి
 యెందునుం గానక యిప్పుడిందు నతనికై వడిఁ దోచిన నిది తదీయ రూపంబెఱింగి
 వ్రాసిన తెఱంగో యట్లుగాక యట్టివాడే వేటొక్కఁడెక్కడనై నం గలిగెనో యని
 యించుక విమర్శించి వీక్షించితి' నన్నది. ఈ మాట లెంత యుదాసీనములో తిల
 కింపుడు 'ఇట్టి మనోహరాంగుఁ డొకఁడందైననుఁ గలఁడాయనియు, గలిగెఁబో
 యాతని కందువ యెఱిగిన వారెవ్వరా యనియు సందియమునఁ గుంచుచున్న
 ప్రభావతికి హంసీవాక్యములవలన నట్టివాఁడొకచోఁ గలఁడనియు నతని కందువ
 హంసి యెఱుఁగుననియుఁ దేలినది గనుక నాపడతి యద్భుతప్రమోద నందే
 హంబులు డెందంబునఁ గ్రందుకొనుచుఁ గంఠింప, "ఓ హంసీ! నీవు మహాత్ము
 వని తోఁచెను. ఇటురమ్ము. చక్కఁగా నీక్షించి యారూపును నీరూపును
 నొకటియో విభేదిము కలదో తెల్పు" మని బతి మాలెను "ఇర్వురేకత
 మాడుచోటికిఁ బిలువకచేర నే వెఱ్ఱినా" యని బెట్టుచేసి శుచిముఖ దూరము
 గానే నిలిచినది దాని గరువతనంబులాగు దాని కఱదలు నరుదులని వెంటనే
 రాగవల్లరి గ్రహించినది. రాగవల్లరియు గరువతనంబుల పోడయే అనలుగుట్టు
 తెల్వక శుచిముఖని వంచింది కావలసినమాట విని కడపిపు త్తమనిభావించి
 నది. ఆ గుట్టు తా నెఱిగినదే యయ్య వారినోటఁ జెల్పించుకొని వేడించు
 కొని మనసు లోఁగొనికాని కావలసినమాట తెల్పఁగూడదని శుచిముఖ వై యెత్తు
 వేసినది. పాత్రముల గుణగుణములు ప్రతియోగవశమునఁగాని స్వవృత్త
 ములును బ్రకాశములును గావు ఇచట శుచిముఖ గరువతనమునకును రాగ
 వల్లరి గరువతనమునకును ప్రతియోగభావము సంఘటిల్లినది ఇరువురును నెత్తు
 లును బై యెత్తులును వేసిరి రాగవల్లరి యాటకట్టినది. శుచిముఖ జయించినది.
 దాని ప్రౌఢత్వము నికఘోషల పరీక్షితమై శుద్ధమని తేలినది ప్రభావతీ రాగ
 వల్లరుల గుట్టంతయు శుచిముఖ యెఱిగినదే పాపము! వారి కాసంగతి
 తెలియకవిపు కానరా దాగురు మూఁత లాడఁదొడఁగిరి. 'ఇట్టివాఁ డెందును
 లేడు, కలఁ' డని యిప్పుడుచును నేనును బన్నిదంబు చఱచినారము. ఈదండకు
 వచ్చి నిచ్చలంబుగాఁ జూచి నిశ్చయించి చెప్పము" అని రాగవల్లరి హంసిని
 వంచింప నెంచినది. పండెము తీటుటకు మీకు నాచే వినవలసిన యర్థమెంతయో
 యంతమాత్రమ వినిపింతు విను' డని శుచిముఖ "వివరింప నతని రూపమ
 యానొనది, యిందు సందియములే" డనెను రాగవల్లరి మహత్తరమోద
 విశేషసంఖ్యమంబునఁ బఱుతెంచి యప్పులుఁగు ముద్దయ నెత్తికొని పలువిధములఁ
 గొనియాడెను నిజముగ రాగవల్లరి సంతోషకారణము ప్రతికృతియొక్క
 ప్రకృతి జగత్తునఁ గలదని వినుటచేతఁ గలిగినది. కాని యాసంతోషము పండెము
 గెల్పుటవలనఁ గల్గినదిగా మఱికొంత ప్రౌఢనటన నల్పెను. అంతమాత్రమున

నేమైనట్లు ? రుజేపడుగవలెను. పిదప నాపురుషుని కులగోత్రాదిక మడుగవలెను. ఆ కడమనంగతికూడ రాబట్టుటకే రాగవల్లరి తుదిముఖుని స్తోత్రపాఠములచే నుబ్బవై వఁ జూచెను. అంతఁ బ్రభావతి యతనిలక్షణము లేనైన నీ చిత్ర మూర్తియందుఁ గలవా యని ప్రశ్నింప హంసి యా రుజేపును జెప్పినది. కాని తల్లక్షణ కథనంబుచేత శంబరారియనియు రతివల్లభుఁడనియు విశేషములే తెల్పినది కాని 'వ్రద్వ్యమ్నుఁ' డను నామము దెల్పలేదు. ఏమన నెవ్వరెంత మనసిచ్చి వదించిరి తాను వారితో సంతమాత్రము ప్రతిభాపణ సల్పుట యుక్తము. అంతతో నిల్వక వారినింకను లోఁగొను కోర్కెమైఁ బోయి పత్తునని గగనభాగమున కెగయఁజూచెను. ప్రభావతి నాడు చెలిమి కొడఁబడుమని ప్రార్థించి నిల్చి జూచెను. ప్రార్థించినదే కాని యప్పటి కైనను మనసు లోని గుట్టు తెల్పలేదు. ఈ లోపుగఁ బ్రస్తుత మేమిచేయఁదగునో యని రాగవల్లరి కొంచెము తలపోసి చూచి హంసి నెట్లును మాటల గెలువరాదని గ్రహించి తమ యోటమి యొప్పుకొని యా యీషద్రహస్యమును బయటఁ బెట్టినది. అంత తుదిముఖ వచన వక్రత చోలించి వ్రద్వ్యమ్ను నన్వయాది కథనముచేసి "త్వమేవశరణం, గతి రన్యానాస్తి" యని రాగవల్లరిచే వేడించుకొన్నది.

మొదలు ప్రభావతివలపు స్థిరరూపము తాల్చినదో లేదో మనసు లోఁతు తెలియఁగోరి "రతి కాంతునిఁ దేఁగల ససరాదు. సిద్ధగంధర్వాదులలో నెవ్వనినైన నను గోరికొనుము. అవశ్యముఁ దెచ్చెద" నని తుఖముఖ యాకన్నెనింకొక తుద్ధికిఁ దాకొల్పెను. ప్రభావతియుఁ దన గాఢానురాగము తేటపడునట్లుగాఁ బలుకుటయు హంసి సంతసించి 'నీవు నమ్ముము. ఏ నిదే భవదీశుఁ దెత్తు' నని పంతము పల్కి యంతతో నూరకొనక ప్రభావతి మనసూటట చెందుటకును, నాశ యినుమడించుటకునుఁ గాఁబోలు 'దైవ నియమంబును గల'దని దేవతారహస్యాత్మకమైన యొక యుపాఖ్యానము కల్పించి చెప్పినది. ఆ కథలోఁ బ్రద్వ్యమ్ను శిబ్దమునకుఁ గామశిబ్దము పర్యాయ పదమన్న జ్ఞానము రాగవల్లరికి లేమి చూపి చెప్పి 'మాటలనే కాక పాండితియందును నీవు నన్నుఁ గెల్వరాదు సుమా ! యని యా కన్యాసఖికే బుద్ధిచెప్పినది.

తరువాతిది చిలుక రాయభారము బయలైన ఘట్టము. తుకపక్షంబుల లోననుండి తదతి ఊభంబునంజౌటి పత్రికపడ్డకా దైతేయాధి పాంతఃపురంబు వెఱఁగండి 'హంసీ ! యిదికడు విచార్యము. కొంకక యిందెవ్వరి కెవ్వరంపి రాకొ చిల్కంబట్టితే నోపుదే' యని పల్కెను.

"మాకంటె వాఁడు మునుపుగ

నేకార్యము నేయఁగలఁడొ యెఱుఁగుము, మీరల్

జోకగఁ దత్పురి మెలఁగుచు

నాకేదొక పనికి వేగు నడవఁగ వలయుగ.

అని పూర్వమింద్రుడు హంసలసాయ మవేయించెను. ఆ చిల్కపత్రిక మోచికొనిపోవు చిత్రచరిత్ర చూచుటతోనే శుచిముఖికి మనసునఁ గడు ననుమానము తగిలినది అపిట్ట వజ్రనాభునికి వేగు నడపుచున్నదేమో యని దాని యనుమానము. 'దానిని బట్టికొని నిజమారయవలె' ననియు లేనిచో స్వామి కార్యభంగము వాటిల్లుననియు దాని తలంపు. పోనీ! పత్రిక లభించినది గనుక వృత్తాంతమెఱిగి యూరకొనవచ్చు ననుకొన్నను జిల్కను స్వాధీనము చేసికొనక యూరకపోనిచ్చినఁ గార్యము మఱింత చెడుటయేకాని పత్రిక దొరకిన లాభముండదు. ఒక్కక్షణములో హంసిహృదయమున నిన్నిభావతరంగములు పుట్టి ప్రభావతియొక్క యాజేశము మిషగా నా చిలుకను గూడముట్టిపారినది. దాని రహస్యములన్నియు నెఱిగినది. కాని యంతమాత్రమున దాని విశ్వ సింపక సునాభు కూతుండ్రు బిలిచి 'నా యెదుటను గల దనిపించినఁగాని విడువ' నని చెప్పి చిల్క యా గుఱేపు చూపినపిమ్మట చంద్రవతీ గుణవతులతో మైత్రి నెఱపి వారిని గూడఁ దనకు వశలఁ గావించికొని యన్నిపూసలును దన పోగునకే తగుల్కొనునట్లు చేసినది.

ప్రభావతి ప్రేరణమున వజ్రనాభుడు శుచిముఖిని రాజసభకుఁ బిలిపించి ప్రసంగించునప్పుడు దాని పాండితీ విలసనము మఱింత స్పష్టమయ్యెను. తిదుపరి ద్వారక కేఁగి కృష్ణున కిచ్చటి వృత్తాంతమంతయుఁజెప్పి ప్రద్యుమ్నునకుఁ బ్రభావతీ విషయమంతయుఁ దెలిపి యన్నివిధములఁ బ్రారంభానుకూల్యము నెఱపి జరుగఁజూపు విచిత్ర నాటకమునకుఁ బూర్వరంగము నిర్వహించినది.

సర్వాంగ సుందరమును జిత్రవిచిత్ర కార్య కమనీయమునైన యీ శుచిముఖిపాత్రము సూరనార్యుని సృష్టియే. హరివంశమునందలి హంసికిని, ఈ హంసికిని ప్రౌఢత్వమున హస్తమశకాంతరము. కనుక నే యీ యంశమును గూడ మూలమునకు వన్నె పెట్టినవానిలో నొకటిగాఁ గైకొనవలెను.

